

Sofija Tyzenhauzaitė

REMINISCENCIJOS

apie imperatorių Aleksandrą I
ir apie imperatorių Napoleoną I

I SKYRIUS

1812 metų karas. – Rusijai primesti griežti kontinentinės blokados reikalavimai. – Imperatorius Aleksandras atvyksta į Vilnių. – Autorė išvažiuoja į Taujėnus. – Aleksandras pakeliui užsuka į Taujėnus. – Aleksandro portretas. – Badeno Elžbieta – didžiojo kunigaikščio žmona.

Pasauliui išaušo 1812 metai; iš pradžių švytintis ir prancūzus džiuginantis meteoras, paskui į kraujo upę panašus jo kritimas, gedulo drobulė, kapas po sniegu. Napoleono Rusijai savavališkai primesta kontinentinė blokada ėmė ją slėgti ir kelti didelį nerimą imperatoriui Aleksandriui. Iš visų imperijos kampų sklido dejonės dėl skurdo, nors buvo apstu tikrų ir tariamų gėrybių. Priežastis ta, kad nieko nebuvo galima eksportuoti, uostai uždaryti ir Rusijos žmonėms trūko būtiniausio produkto – druskos! Kai nėra išeities, galima apsieiti be cukraus, be vyno, bet druska ir silkė – kasdienis valgis per ilgą Rusijos gavėnią, o jų labai stigo, todėl buvo pardavinėjamos fantastiškomis kainomis, neįkandamomis vargšams. Anglijos ministrų kabinetas siekė sukelti visuotinį nepasitenkinimą. Aleksandras virš savo galvos matė kalaviją, kabantį ant angliško siūlo. Ar verta aukoti savo gyvenimą dėl Napoleono užgaidų? Reikėjo skubiai pasirinkti sąjungininką.

1812 metų pavasarį Vilniuje buvo pranešta apie imperatoriaus įvykimą, galbūt neribotam laikui. Butas, kurį mano tėvas turėjo savo sūnėno grafo Paco rūmuose, buvo rezervuotas didžiajam kunigaikščiui Konstantinui. Tėvas persikėlė į menkesnį butą tuose pačiuose namuose, bet nusprendė, kad bus geriau, jei, nepaisant blogo oro, neišvažiuojamų kelių ir protestų, mane išsiųs už dvidešimties ljų* nuo Vilniaus pas generolo našlę grafieneį Morikoni, labai geros reputacijos moterį. Ją ir jos brolius, grafus Sadurskius, auklėjo abatas prancūzas, tad ji kalbėjo ir rašė prancūziškai kaip tikra prancūzė. Dar vaikystėje buvau atskirta nuo motinos, todėl mielai vadinau p. Morikoni savo įmote, nes dėl jos pamaldumo, išmintingų pokalbių tapau tikinti, religija mane palaikė bei teikė ramybę. Abi jos dukros, tikrai vertos savo motinos, buvo artimos mano draugės. Tad aš visiškai patenkinta iš Vilniaus išvykau į kaimą pabūti ten per gavėnią ir per Velykas. Tokiu metu Lenkijoje vyksta didesni ar mažesni pokyliai; juose patiekama šaltos mėsos, žvėrienos (mano tėvo namuose visada būdavo kumpio, šerno galva, briedžio snukis, bebro uodega), visokiausių pyragų ir kitokių skanėstų. Tai virėjų *nec plus ultra*, jie mažiausiai aštuonias dienas ruošia šventinti skirtus valgius, kuriuos iš tikrųjų, apsivilkęs alba ir kamžą, šventina parapijos kunigas.

Į Taujėnus, kuriuos išgarsino Aleksandro vizitai, mus pakvietė grafas Morikoni, turėjęs karūnos Notaro titulą (nežinau, kaip tai pavadinti prancūziškai), ir jo žmona, pagal kilmę kunigaikštietė Radvilaitė. Grafas Morikoni tuomet jau buvo neįgalus – paralyžuotas. Taujėnuose prabėgo penkiolika dienų. Vieną rytą prie mano lovos atėjo įmotė ir panorą atsisveikinti; su manimi ji paliekanti savo dukrą Dorotėją, o pati grįžtanti namo; ji pranešė, kad, vykdamas į kariuomenės korpusą Ukmergėje, imperatorius apsilankys Taujėnuose. Naktį atvykęs kurjeris perdavė įsakymą laikyti parengtus Jo Didenybės kelionei reikalingus keturiasdešimt pakaitinių arklių. Diena praėjo linksmai, nes valdovo apsilankymas neišvengiamai sukelia

* Ljė (pranc. *lieue* – mylia), Prancūzijoje – senovinis kelio ilgio vienetas; sausumos ljė prilygsta 4,452 km, jūros ljė 5,556 km, vidutinis ljė 5,009 km. (Red.)

šurmulį. Lyg žaibas vienas po kito dūmė kurjeriai, generolai, adjutantai. Jo Didenybės buvo laukiama rytoj, gal per pietus, gal vakare, o gal jis net nesustos, tik pakeis arklius. To labiausiai būtų norėję namų šeimininkai, nes vienas jų sunkiai kalbėjo dėl neįgalumo, kita negarsėjo iškalba. Tačiau reikėjo deramai pasiruošti sutikimui. Taujėnai – puiki gyvenvietė: itališko stiliaus rūmai, erdvios gyvenamosios patalpos su peristilium, du paviljonai, sujungti galerijomis su kolonomis, aplink puikiai prižiūrėti sodai su tvenkiniais, giraitės, altanos, olos, belvederiai. Tačiau orai neleido tuo mėgautis. Nors buvo balandžio pabaiga, pavasaris labai vėlavo. Nei žolytės, nei lapelio! Visas tas lakstymas pirmyn atgal, sumaištis, kambarių ruošimas Jo Didenybei, pulkas kambarinių (senu kunigaikščių Radvilų papročiu ponija Morikoni jų turėjo visą būrį paties įvairiausio amžiaus), nežinančių, ko griebtis dulkių debesyje, baldų, tarp jų ir lovų, nešiojimas, labai linksmino mane ir abi mano drauges – Dorotėją Morikoni ir Mariją Grabuską – vėliau kunigaikštienę Radvilienę. Dėl menkiausio menkniekio kildavo nesulaikomo juoko protrūkiai. Nuostabią jaunystę! Paskui teko pasirūpinti tualetais; juokingiausia, kad mano pirmoji kambarinė, labai supykusi, jog išvykstu iš Vilniaus, įdėjo man tik būtiniausius drabužius, – tai labai nuliūdino namų moteris, nes jos visos mane mylėjo ir stebėjosi dėl tokio nerūpestingumo. Norėdamos mane papuošti, jos iki akinamo baltumo išskalbė mano paprastutę balto kartūno suknelę su siuvinėto muslino apvadais *à la Mathilde*; šviežiai skintos gėlės į mano tankias juodas kasas, vainikuojančias kaktą, devyniolika metų – to gana! Mano draugės irgi vilkėjo baltai, bet tai buvo muslinas, gazas ir t. t., tualetai, siūti Varšuvoje. Tiesą sakant (praėjo daugybė metų ir mano vargšių draugių nebėra tarp gyvųjų), joms nereikėjo puoštis labiau nei man.

Nurodytą valandą susirinkome salone pasišnekučiuoti su mano svainiu, grafu Gunteriu, ir mano jaunesniuoju broliu – jie buvo ką tik iš Vilniaus ir pasakojo mums įdomių smulkmenų apie ponijų pretenzijas ir rungtyniavimą; renkant aukas labdarai, Jo Didenybė labdarai paaukojo 8000 frankų, paskui buvo pokylis ir t. t.; tada mums pranešė, kad atvyko imperatorius. Ponai iš Vilniaus kuo skubiausiai išdūmė, nes buvo be uniformų ir visai nepasiruošę pristatymui. Mes paskubomis prisisegėme puokštes ir pro langą pamatėme Jo Didenybę atviroje brikelėje, nors oras buvo prastas, jį supo raiti kariškiai. Senasis grafas su Maltos riterio uniforma ir Baltojo erelio ordinu pasitiko Jo Didenybę prie įėjimo, kai šis lipo iš brikelės su didžiuoju maršalu Tolstojumi. Imperatorius iškart pastebėjo grafo luošumą ir labai paslaugiai padėjo jam. Mes visos buvome vestibulyje. Imperatorius labai mandagiai atsiprašė, kad damų akivaizdoje pasirodė vilkėdamas uniforminiu redingotu. Imperatorius pabučiavo grafienei ranką, nors ji mandagiai priešinosi, pasiūlė įsikibti jam į parankę ir privertė grafą atsisėsti, tada atėjo mūsų eilė. Imperatoriui pasakojant apie Vilnių ir pokylį, mes pasakėme komplimentą, kad Vilnius negali varžytis su Peterburgu.

– Jūs jį pažįstate, ponios?

Mes atsakėme neigiamai ir imperatorius pasiūlė:

– Ką gi, ponios, kviečiu atvykti ir tikiuosi, kad jis pateisins jūsų gerą nuomonę.

Mes nusišypsojome, nes buvome panelės.

Imperatorius pasakė grafienei keletą komplimentų, pagyrė jos rūmus ir per langą matomus sodus ir vis kartojo, kaip jam nesmagu, kad vilki tokį drabužį gražiai pasipuošusių damų akivaizdoje.

Jo Didenybė atsisakė vakarienės, sutiko išgerti tik puoduką arbatos, paskui mandagiai su visais atsisveikino, liepė ponui notarui nesikelti, o jo žmonai nelydėti ir išvažiuoti į Ukmergę.

Jo Didenybei išvykus, pasirodė kunigaikštis Volkonskis ir anglas gydytojas Vilis, toli gražu ne tokie mieli kaip imperatorius, nes jis man pasirodė per daug malonus, jei galima taip pasakyti, – tai reta valdovų yda. Galų gale nutariau, kad jis nepakankamai imponuoja, kad galima mažiau jį gerbti, nes pernelyg

lengvai priversdavo užmiršti savo rangą. Gal tai ir vaikiška, bet negalėjau įsivaizduoti valdovo, vilkinčio redingotu*.

Kaip ir per pirmąją imperatoriaus Aleksandro viešnagę Vilniuje, kai aš paklausiau mamos ir sesers, ar jos matė karūną ant galvos ir skeptrą rankoje, joms atsakius, kad ne, tariau:

– Ir tai viskas!

1812 metais imperatoriui Aleksandriui buvo trisdešimt penkeri, bet atrodė jaunesnis; jo veidas žavingas, atviras, džiugus, protingas; pagrindiniai charakterio bruožai – švelnumas ir gerumas. Jo žvilgsnyje galėjai sugauti nepaprastai subtilią šypseną. Bet šviesūs plaukai buvo išretėję, pats sustorėjęs, ypač prastai atrodė su tuo nelaiminguoju redingotu! Galų gale jis nebepanėšėjo į graikiškąją meilę, kaip jį buvo praminę Sankt Peterburge gyvenę prancūzų emigrantai po to, kai didysis kunigaikštis vedė gražiąją Badeno Liudviką.

Ponai Suazel-Gufje, tėvas ir sūnus, keletą kartų buvo susitikę imperatoriškąjį sužadėtinį, gražų paauglį (jam buvo tik šešiolika metų) Carskoje Selo parke. Gražus, guvus, nors imk ir tapyk, didysis kunigaikštis Aleksandras stabteldavo minutėlę pasišnekučiuoti su jais, paskui grakščiu, jaunatviškai nuoširdžiu mostu parodydavo rūmus, į kuriuos kas rytą eidavo aplankyti savo sužadėtinės, mėlynakės ilgaplaukės germanų Psichės Ondinos liemeniu, kurią karštai mylėjo, o ji atsiliepė į tą meilę visa širdimi.

Maniau, kad imperatorius Aleksandras panašus į savo karališkąjį dėdę. Visai ne. Imperatorius nepriminė nei savo dėdės, jukaus ir švelnaus, nei griežto romėniško Nikolajaus grožio. Tai savitas tipas, gražus valdovas, kuriam, sulaukusiam keturiasdešimt ketverių, neduotum ir trisdešimties. Ypač jį puošė tamsūs ūsai virš kerinčios šypsenos, atidengiančios baltus dantis ir gyvinančios veidą. Man pasiūlė atkreipti dėmesį į jo grakščias kojas, kurių galėtų pavydėti operos primadona.

Per vestuvių pokylį jaunas grafas de Šuazelis turėjo garbės sušokti pirmąjį kadrilį su ponija didžiąja kunigaikštienė Jelizaveta, o didysis kunigaikštis susidomėjęs jo klausinėjo apie keliones į Graikiją ir Egiptą, kurios anais laikais nebuvo tokios dažnos kaip šiandien.

II SKYRIUS

Antrasis Aleksandro apsilankymas Taujėnuose. – Jo mandagumas. – Grafas Tolstojus. Jis įkalbina imperatorių pasinaudoti grafienės Morikoni svetingumu ir pernaktoti jos namuose vieną naktį. – Aleksandras išvyksta į Vilnių.

Kol grįžo Jo Didenybė, mes Taujėnuose sulaukėme generolo Armfeldo, švedo, ir grafo Černiševo, didelio širdžių ėdiko; man jis pasirodė labai patenkintas savimi, pagyrūnas, veidmainis ir todėl labai banalus. Jis mums papasakojo apie savo pusiau diplomatinę kelionę į Paryžių ir beveik apie visas ten pavergtas prancūzų damų širdis. Jis nuostabiai šoko valsą, aš daug kartų šokau su juo Zakrete*, bet man nė karto neapsisuko galva kaip Paryžiaus damoms ir net kunigaikštienėi d'Abrantès (Dabrantės) (apie tai ji kalba savo *Atsiminimuose*). Turbūt aš geresnė šokėja. Vienintelis man patikęs dalykas – žavėjimasis imperatoriumi, kurį vadino Gundančiuoju (tai visiems žinoma pravardė). Temo ir, belaukiant Jo Didenybės, apartamentuose buvo uždegtos šviesos; pro langą pamačiau būrelį valstiečių ir moterų, grįžtančių iš laukų. Šių gerų žmonelių paprastumas ir ramumas, jų mielos ir melancholiškos vakaro dainos buvo visiškai kontrastas mūsų tualetams ir sujudimui rūmuose.

Atvyko Jo Didenybė; nubėgome pasitikti prie priebučio. Imperatorius išlipo iš brikelės, nusimetė apsiaustą ir pasirodė uniformuotas, su apdovanojimais bei juosta – persirengė vienoje Taujėnų dvaro sodyboje; vėliau ūkininkė mums papasakojo, kad jam buvo migrenos priepuolis nuo ambros kvapą

* Redingòtas (pranc. *redingote*, angl. *riding coat* – jojimo surdutas), ištisinio kirpimo, priglundęs prie juosmens, su atverčiama apykakle viršutinis drabužis. (Red.)

* Šiandien – Vingio parkas (vert. past.).

skleidžiančios lavandos, kuria buvo iškvėpintas kambarys; tai buvo įprasti Jo Didenybės kvėpalai ir ponios notarienė pokštaudama mums davė pauostyti tų kvėpalų likučius ant jos rankos, ji mums tvirtino, kad neplaus rankos, nes bijo, kad neišnyktų kvapas. Mes nusijuokėme.

Jo Didenybė užmetė akį į minią, kuri šį kartą susirinko šalia priebučio, Jo Didenybės patarnautojai užtikrino, kad toks mandagumas jam būtina patiks. Imperatorius, kuris nieko nepamiršdavo, pasiteiravo ponios notarienės apie jos slogą, nes būgštavo, kad nebūtų dėl jo persišaldžiusi praėjusį kartą. Tarė keletą meilių žodžių poniai Morikoni (vadinsiu ją generolienė, kad nemaišyčiau su grafiene, nors tai ir neprancūziška), paskui žavingai priėjo prie mūsų pasiteirauti apie sveikatą. Jis man pasirodė tobulai gražus ir imponantiškas, nes šį kartą nevilkėjo redingoto.

Jo Didenybė paaiškino poniai notarienei, kad skubėjo vakarienės kaip įmanydamas, bet užtruko dėl blogų kelių. Tada mūsų paskatinta grafiene įsidrąsino paprašyti Jo Didenybės teiktis pernakti Taujėnuose. Jo Didenybė šūktelėjo, kad nenorėtų varginti. Tada grafas Tolstojus, neseniai sužinojęs, kad jo žentas kunigaikštis Liubomirskis yra grafienės giminaitis, prisidėjo prie jos:

– Sir, sutikite, nes aš turiu garbės būti šeimininkų giminaitis.

Imperatorius nustebo, o kai jam paaiškino, koks reikalas, sutiko:

– Na, ką gi, ponias, jūsų paslaugoms, su sąlyga, kad dėl manęs nesivarginsite.

Viskas buvo paruošta ir iš anksto aptarta su Jo Didenybės patarnautojais, kamerdineris be perstojo kartojo, kad viskas per gerai, bet aš tik nusijuokiau jam į akis. Susėdome; imperatorius ėmė kalbėti apie kažkokius vaistus nuo kosulio ir grafas Tolstojus grafienei padovanojo zizifo pastilių. Imperatorius pasišaipė iš jo medicininių pretenzijų.

– Kaip, Sir? Daviau jų jūsų mamai ir ji visada puikiai jaučiasi.

Grafas nuo vaikystės buvo labai familiarus su imperatoriumi; jis man papasakojo, kad per šokių pamokas būdavo jo dama. Ponia generolienė puikiai palaikė pokalbį su Jo Didenybe ir aš negalėjau susivaldyti to neparodžiusi susižavėjimo kupiniais žvilgsniais. Imperatorius jai pasakė komplimentą dėl agronomijos išmanymo. Geroji grafiene vėliau mums kalbėjo:

– Aš nedaug kalbėjau su imperatoriumi, bet jis suprato mano žvilgsnius.

Ji tikėjo akių kalba. Tuo metu grafas Tolstojus mums pranešė, kad mano brolis ką tik paskirtas pažu. Žiūrėdamas į mus imperatorius tarė:

– Šios damos vėl vargo puošdamosi dėl manęs (jaučiate šiek tiek pagyrūniškumo?), o aš anądien buvau labai nevalyvas, nes nemaniau, kad atsidursiu tokioje mieloje draugijoje.

Po to kalbėjome apie muziką ir jis, sužinojęs, kad Dorotėja dainuoja, panoro jos paklaudyti. Sėsdama prie pianino, Dorotėja pasiguodė, kad iš baimės užgniauzė kvapą. Jo Didenybė tarė:

– Užmirškite imperatorių, – ir ėmė vartyti partitūros lapus. Dorotėjai sudainavus trumpą rusišką ariją, paskui „Ombra adorata“, atėjo mano eilė, bet aš griežtai atsisakiau groti blogu pianinu, be to, nedainavau. Imperatorius pasiskundė, kad imperatorė Jekaterina jam niekada neleido užsiimti muzika – anot jos, tai laiko gaišimas. Deja, pati nemažai laiko pragaišino su savo meilužiais. Imperatorius paaiškino, kad per gavėnią Peterburgo teatrui uždaryti, bet užtai kas vakarą vyksta koncertai:

– Mūsų apeigos, – tarė, – griežtesnės už jūsiškes.

Pokalbis pakrypo į kalbas. Jo Didenybė teigė, kad lenkų ponios jų moka daug, tą nešališkai galima pasakyti ir apie rusų ponias, kurios taip pat gauna visapusį išsilavinimą. Pats imperatorius tvirtino mėgstąs lenkų kalbą ir ją suprantąs. Pasakiau, kad Jo Imperatoriškoji Aukštybė didysis kunigaikštis Konstantinas moka rašyti ir puikiai kalba lenkiškai.

– Taip, mano brolis tuo giriasi, bet nemačiau jo raštų, – nusišypsojo Jo Didenybė, – o kalba jis nelabai taisyklingai.

Atėjo vakaras; Jo Didenybė atsistojo sakydamas, kad mes, be abejo, norime pailsėti.

Buvo dar vos devynios ir man išsprūdo:

– Sir, Jūsų Didenybė mano, kad mes tikros kaimietės.

Jis nusijuokė ir pasisuko į mane:

– Ne, aš nelaikau, bet manau, kad kaimiečiai labai išmintingai elgiasi anksti guldami.

Grafas Tolstojus pakuždėjo jam į ausį keletą žodžių. Apie vakarienę. Jo Didenybė paklausė grafienės, ar ji vakarieniauja, o ši atsakė taip įpratusi prie vakarienės, kad nevalgiusi negalinti užmigti.

– Ką gi, nors aš prie to nepratęs, nusileisiu namų tvarkai, tik prašom nešokinėti apie mane.

Imperatorius paklausė ponios generolienės, ar žiemą ji praleidžia mieste. Ji atsakė, kad seniau taip darydavusi, bet dabar aplinkybės (prekybos sąstingis) visus verčia mažinti išlaidas.

– Taip, – atsakė jis. – O toliau bus dar blogiau.

– Jei aš kuo džiaugiuosi, – tarė ponios generolienė, – tai tik tuo, kad mano šeima įsikūrė Baltarusijos gilumoje.

– Be abejo, tai toliau nuo sienos, bet, tikiuosi, kad viskas susitvarkys.

– Duok Dieve.

– Važiavau per grafo Sadurskio žemes; jis jūsų giminaitis?

– Jis mano brolis.

– Ar ne jis ėmėsi kasti didelį kanalą?

– Jis, Sir.

– Aš labai patenkintas dėl to, kaip jis priėmė mano gvardiečius.

Imperatorius, be abejo, nežinojo, kad p. Sadurskio sūnus buvo apvesdintas su grafo Tolstojaus dukra, kuri, kaip ir jos motina, grafiui nežinant išpažino katalikybę. Šios ponios keldavosi anksti ryte, išklaUSDavo mišias jėzuitų vienuolyne ir grįždavo virti arbatos grafiui, kuris nuoširdžiai tikėjo, kad jo šeima tik dabar keliasi.

Patiekė vakarienę. Jo Didenybė padavė ranką namų šeimininkei. Perėjome į didelį, labai gerai apšviestą valgomąjį, kur stalas papuoštas gėlėmis ir t. t. Imperatorius niekada nenorėjo sėdėti garbingiausioje vietoje; jis viską suardė gyvai ir žaviai taręs:

– Leiskite man pabūti tik žmogumi, tada aš toks laimingas.

– Tai poilsis Jūsų Didenybei, – atsakė jam ponios generolienė.

Pasakiusi, kad garbingusia vieta yra ta, kur sėdi Jo Didenybė, Dorotėja padarė labai teisingą pastabą kunigaikščiui Volkonskiui, sėdėjusiam tarp jos ir manęs. Visi imperatorių supę žmonės gėrėjosi ir žavėjosi, jei kas pagirdavo jų karališkąjį šeimininką. Kalbėdama su grafu Tolstojumi apie pavasarį pasakiau, kad šiemet jis labai vėlyvas, – tai keista, nes Jo Didenybės viešnage turėtų nulemti geresnius orus. Ši banalybė sužavėjo gerąjį maršalą. Kai Jo Didenybei atnešė pirmąjį patiekalą, jis davė ženklą, kad pasiūlytų abiem jo stalo kaimynėms. Jos įsidėjo, manydamos, kad valdovas atsisakė, bet, kai damos buvo aptarnautos, šis paprašė ir sau. Po to imperatorius ėmė rūpintis kaimynėmis – pylė joms vengriško vyno, kurį lenkiškai pavadino *stare wino*, ir kalbėjo, kad jie keturiese, tai yra Jo Didenybė, kunigaikštis Volkonskis, grafas Tolstojus ir Vilis, deramai vakarieniauja.

– Štai geras valgytojas (parodė į kunigaikštį), nepasakytum, kad jis pietavo.

Kunigaikštis gana paniuręs tarė man:

– Jo Didenybė mano, kad papietavęs, jei vienuoliktą valandą suvalgo gabalėlį vištienos ir kiaušinių.

Grafas Tolstojus pasakė:

– Taip, imperatorius niekada neleidžia pasiimti maisto, o kai vėliau užsimano valgyti, aš turiu ieškoti kokio nors maisto pakelės namuose. Patys matote, jis sako, kad nevakarieniauja, o štai valgo už keturis.

Mes labai žavėjomės Jo Didenybės atmintimi, nes jis puikiai prisimindavo vietų, pro kurias pravažiuodavo, pavadinimus, sutiktų žmonių vardus.

– Aš privalau, – tarė imperatorius, – prisiminti už maršalą ir už save. Kai jis man kalba apie ką nors, visada sako: „Žinote, Sir, tai toks ir toks“, o paskui pridaro man nemalonumų.

Pasiteiravau grafo apie kelionę, jis sutriko:

– Aš nebeprisimenu, bet tuoj paklausiu Jo Didenybės.

Ir paklausė. Jis man taip pat papasakojo, kad vieną dieną vaikštinėdamas Verkiuose, gražiojoje senojo Vilniaus vyskupo kunigaikščio Masalskio rezidencijoje, įsikūrusioje ant pušimis apaugusio kalno šalia Vilijos (Neries), už aštuonių kilometrų nuo puikiai matomo Vilniaus, imperatorius pasakė Tolstojui:

– Kaip būtų gera nusipirkti Verkius ir atvažiuoti čia pavasarį dviem mėnesiams.

– Ši graži vieta verta būti imperatoriaus rezidencija, – tariau. Tada grafas šūktelėjo imperatoriui per stalą:

– Na, Sir, ar jūs patenkintas, kad likote čia užuot išvažiuavęs į tą niekam tikusią Ukmergę?

– Taip, iš tikrųjų jau seniai taip smagiai bevakarojau.

Jis tikrai parodė daug gerumo ir palankumo tiek valandų plepėdamas su moterimis, tikromis naivuolėmis. Grįžęs į saloną imperatorius priėjo prie manęs ir paklausė, ar maršalas taip pat panorą būti ir mano gydytoju, nes ilgai bendravo per vakarienę. Atsakiau:

– Sir, priešingai, tai aš ilgai bandžiau grafo kantrybę ir ypač atmintį.

– Dėl ko gi?

– Dėl jo nevykusios kelionės.

– O! Stebuklas, jei maršalas ką nors prisimintų.

Dar kiek paplepėjome stovėdami, paskui Jo Didenybė pasivedėjo grafienę į šalį:

– Ponia, noriu jus paprašyti vienos paslaugos, nes aš padariau viską, ko pageidavote, – tikiuosi, kad padarysite man malonumą ir nesikelsite ryte per anksti.

Veltui grafienė prieštaravo; Jo Didenybė atsisveikino su moterimis ir sustojo prie biliardinės durų, grafas Tolstojus jam parodė kambarį. Mes pasilikome su kitais ponais ir paprašėme jų leidimo nepaklusti Jo Didenybei, jie nedrįso to padaryti, tad pasiuntėme jo maldauti. Imperatorius sugrįžo pats ir išdėstė daugybę priežasčių, tikino, kad jo sąžinę slėgs paūmėjusi grafienės sloga, nors ši atsakė, kad dar labiau susirgs grauždamasi neatlikusi pareigos; aš pasakiau, kad mes visos nusprendėme surizikuoti ir nepaklusti, o Dorotėja – kad mes atsikelsime anksčiau nei Ukmergės pulkai. Kalbėjome visi vienu metu ir ponai mus palaikė. Imperatorius žiūrėjo į mus savo nepakartojamu žvilgsniu, šypsojosi, mielai vaidino nekantraujantį, išeidavo ir vėl sugrįždavo, grakštūs judesiai rodė, kad tas spektakliukas jam tikrai patinka; pagaliau matydamas, kad neįveiks mūsų užsispyrimo, jis rimtai atsisveikino ir visoms mums pabučiavo rankas, pakratydamas anglų papročiu, o jo šypsena ir žvilgsnis darė veidą labai subtilų. Jis teikėsi dar kartą išeiti iš savo kambario dėl senojo gerojo grafo Morikoni, kurį pabučiavo į abu skruostus ir liepė ryte nesikelti.

Tada mes išsiskirstėme, bet nebuvo nusiteikusios miegoti. Mes su Dorotėja apsirengusios griuvome į lovą ir praleidome naktį besikalbėdamos apie šio mandagaus valdovo meilumą. Liepiau tarnui pažadinti mane ketvirtą valandą. Bijodamas pražiopsoti jis budėjo visą naktį kartu su kamerdineriu, Jo Didenybės siuvėju, irgi vokiečiu. Šis tvarkė ir lygino imperatoriaus uniformą, tarnavo jam keturiolika metų, dievino jį ir negalėjo atsigėrėti jo gerumu.

Ketvirtą valandą mes apsirengusios įėjome į saloną. Mums pasakė, kad Jo Didenybė jau atsikėlęs ir prašo leisti išgerti savo arbatą, tikrą kinišką arbatą po šimtą frankų už svarą. Kalbu tai, ką žinau, nes pati ją gėriau du mėnesius, kai viešėjau Jo Didenybės vasaros rezidencijose Sankt Peterburge, likus metams iki jo mirties. Rašant šį kūrinį mane apima liūdnos mintys, nes visi mano paminėti asmenys mirę, tik aš dar laikausi!

Belaukiant Jo Didenybės mums, be kita ko, papasakojo, kad imperatorius visada miega tik ant tymo maišo, prikimšto šieno, ir pagalvės; kad kartą pažemino pareigas kamerdinerio, kuris jo nepažadino nurodytą labai ankstyvą valandą, nuo tada jie visi tapo nepermaldaujami ir nelepindavo jo nė penkiolika minučių.

Mes nenuleidome akių nuo salono durų; pagaliau jos atsivėrė ir pasirodė imperatorius! Jis atrodė labai imponantiškai. Mes visi stovėjome ratu. Jo Didenybė labai didingai ir oriai priėjo prie ponios notarienės:

– Ponia, turiu jums priekaištų, jūs priėmėte mane ne kaip seną pažįstamą, jūs šokinėjote apie mane, jūs dėl manęs persikraustėte, aš žinau, aš to visai nenorėjau.

Į jo priekaištus geroji grafienė atsakė žemais reveransais ir nerišlia kalba. Labai norėjau pasufleruoti jai daugybę atsakymų. Susėdome. Imperatorius paklausė, kada atsikėlėme. Pasakėme, kad antrą. Šiaip jau buvo šešios. Jis pakraipė galvą. Ponia generolienė tarė, kad vakaro įvykiai išvaikė miegus. Jis priėjo prie mūsų:

– Kaip praleidote naktį?

Atsakėme, kad plepėdamos, nes bijojome atsikelti per vėlai.

Jis linktelėjo galvą tik jam būdinga ir nepaprastai tinkančia maniera. Beje, jo elgesys visą laiką keitėsi (tai priklausydavo nuo to, su kuo jis kalbėdavosi). Oriai, tačiau švelniai – su aukšto rango žmonėmis, beveik familiariai – su savo svita, pagarbiai – su pagyvenusiomis damomis. Su jaunesnėmis buvo labai galantiškas, subtilus, beveik koketiškas, atrodė, kad žvilgsniu jis šypsosi. Tas žvilgsnis buvo labai skvarbus.

Kai pranešė, kad viskas paruošta kelionei, mes, nepaisydami draudimo, palydėjome Jo Didenybę į priebutį. Imperatorius išoko į brikelę ir, norėdamas pasidaryti vietos, ėmė tvarkyti krūvą pakų; didysis maršalas skubėjo apsilikti redingotą, bet pataikė į rankovės pamušalą ir negalėjo susitvarkyti, o mes vos nepradėjome kvatoti Jo Didenybės akivaizdoje; jis mus sveikino iki posūkio.

III SKYRIUS

Imperatorius kaimo bažnyčioje. – Anekdota.

Imperatoriumi išvykus, po valandos nuėjome pasivaikščioti į kleboniją ir sutikome susigraudinusį seną gerąjį kleboną; jis papasakojo, kad laukė imperatoriaus prie kelio, nes norėjo jį pasveikinti su krucifiksu. Tai pamatęs imperatorius nušoko žemėn neatidaręs durelių ir, paėmęs kryžių, jį pabučiavo; klebonas norėjo pabučiuoti jam ranką, bet šis ją ištraukė ir pabučiavo ranką klebonui. Valdovui patiko mūsų tikėjimo kunigai ir mūsų kaimo bažnyčios, kartais užsukdavo į jas, kad pajustų sielos pakylėjimą, nors trumpam pamirštų pasaulio neramumus ir reikalus, valdymo rūpesčius, tikruosius karūnos spyglius. Manau, kad toje pačioje kelionėje, atsiskyręs nuo svitos, imperatorius užėjo į nedidelę nuošalią bažnytėlę, kurioje jaunas vikaras laikė mišias. Pamatęs jauną pamaldų kariškį, vikaras sumanė paduoti jam ostiją ant patenos ir pabučiuoti, kaip mums sakė, pliktelėjusią ir labai iškvėpintą karininko kaktą, o šis pabučiavo jo ranką. Vėliau sužinojo, kad tai buvo pats imperatorius. Išėjęs iš bažnyčios imperatorius pamatė pagyvenusią moterį, lipančią į menką vežimą. Imperatorius paklausė, kur ji keliauja.

– Į Ukmergę.

– Aš taip pat, lipkite pas mane, greičiau nuvažiuosite.

Geroji ponია nesiprašydino du kartus, drąsiai įlipo į imperatoriaus brikelę ir atsisėdo šalia. Užsimezgė pokalbis apie gerosios senutės reikalus, ir ji pasiskundė, kad jos laukia ilga ir brangi byla, o ji neturinti, kas ją užtartų.

– Kodėl nesiskundžiate Vilniaus generalgubernatoriui?

– Jis šaunus žmogus, bet jo sekretorius nieko nedaro be pinigų, o aš neturiu ko jam duoti.

– Duokit man savo skundą, – tarė jai imperatorius, – aš juo pasirūpinsiu.

– Jis mano krepšyje, – atsakė moteris, abejodama dėl jauno nepažįstamo karininko, taip pasitikinčiai kalbančio apie jos bylą.

– Duokite, duokite, – pakartojo imperatorius, – aš pasirūpinsiu, – ir įsidėjo prašymą į kišenę.

Kadangi viskas šiame pasaulyje turi pabaigą, jie galų gale atvažiavo į Ukmergę. Galime įsivaizduoti, kaip apstulbo vargšė moteris, pamačiusi atbėgančius generolus, adjutantus, vilkinčius švytinčiomis uniformomis, karius, mušančius būgnus, trimituojančius, gerbiančius ginklu; ir kaip nustebo kariškiai, matydami imperatorių tokioje menkoje draugijoje. Žinoma, niekas nekommentavo ir nepeikė. Kaip

didžiausią dovaną imperatorius liepė įteikti kelionės draugei prašymą su jo paties ranka parašyta rekomendacija; reikia manyti, kad tą kartą ji laimėjo savo bylą. Imperatorius Aleksandras galėjo valandų valandas kalbėti apie tokius siurprizus, taip pat mėgo vizitus incognito, net be savo *giffar* Tolstojaus.

Per vieną iš savo vizitų jis užsuko į padoriai atrodančius namus; ten šventė, panelė skambino pianinu. Jis paprašė tęsti, o paskui, labai mandagiai, – puodelio arbatos. Panelė, labiau graži nei vaišinga, atsakė, kad viskas paruošta Jo Didenybei, kuris turi tuoj tuoj pasirodyti. Ir imperatorius turėjo laukti, kol atvyks svita ir jo incognito bus atskleistas. Be abejo, mergina pasijuto nepatogiai.

Kitą kartą panašiai atsitiko vienam kaimo bajorui, dideliam linksmuoliui, geram žmogui, kuris neatpažino Jo Didenybės ir pavaišino jį alumi, manydamas, kad šio paprasto gvardijos karininko įpročiai nesiskiria nuo jo.

– O, kodėl visi jūsų draugai nepanašūs į jus? Jie beširdžiai, pasipūtę, tironiški, – jis tauškė nesustodamas.

Atsisveikindamas bajorėlis paklausė imperatoriaus vardo.

– Mano vardas, – juokdamasis atsakė Jo Didenybė, – mano vardas – padorus žmogus.

Sužavėtas tokio pokšto bajoras suėmė imperatorių už galvos, švelniai pabučiavo į abu skruostus ir tarė:

– Ką gi, mano mielas padorusis žmogau, gero kelio ir telydi jus Dievas.

Tuo metu pasigirdo imperatoriškosios svitos karietų ir arklių keliamas triukšmas, dvariškiai puolė vidun ieškoti Jo Didenybės. Vargšas bajoras sumišęs žiūri ir netiki savo akimis. Jis puola ant kelių ir prašo atleidimo.

– Už ką? – paklausė imperatorius. – Argi jūs nenuoširdžiai mane priėmėte?

Iš klebonijos grįžusios į rūmus, radome pulkininką Grabovskį. Palikęs savo pulką Vilniaus kelyje, jis padarė keturiolikos lję lankstą, kad aplankyti savo pusseserę. Vargšas pulkininkas kalbėjo, kad jį persekioja bloga nuojauta ir kad jis neišvengs artėjančios kampanijos pavojų! Barėme jį, kad tuo tiki, tačiau ta nuojauta pasitvirtino. Kiek žinau, jis buvo nukautas patrankos sviedinio prie Smolensko sienų. Ponas Grabovskis labai atidžiai išklausė mūsų pasakojimą apie Jo Didenybės apsilankymą, jis puikiai žinojo, kas vyksta dvare, ir mums paaiškino, kad imperatorius mažiausiai kalba su tais, kurie jam labiausiai patinka. Tada paklausė manęs, ar imperatorius ilgai kalbino. Supratusi jo mintį, šypsodamasi atsakiau:

– Tiek pat, kiek ir kitas.

Iš tikrųjų aš susilaukiau mažiau dėmesio, nes laikiausi nuošaliai ir stengiausi bendrauti su Jo Didenybės palydovais, kuriems to dėmesio trūko; bet tai natūralu, nes imperatorius visada dėmesio centre... Nesistengiau nei patikti, nei pasirodyti protinga.

Ponas Grabovskis mums papasakojo, koks jautrus imperatorius. Išvykdamas iš Sankt Peterburgo Jo Didenybė sakė kalbą kariuomenei. Kai kareiviai ėmė šaukti, kad visi paguldys už jį savo galvas, nebegalėjo kalbėti ir apsipylė ašaromis.

Kitą kartą per manevrus visas batalionas nuslydo nuo kelto ir paniro į vandenį; imperatorius norėjo šokti paskui juos, laimei, jį sulaikė, bet jis nepajudėjo iš vietos, kol visi kariai buvo išgelbėti.

Netrukus po to, kai imperatorius grįžo į Vilnių, mums pranešė, kad Jo Didenybė mus visas tris paskyrė imperatorių garbės damomis ir buvo toks geras, kad per pietus pats mano tėvui įteikė paketą su trimis deimantinėmis monogramomis – taip atsilygino už tėvo išlaidas Taujėnuose.

Ši naujiena sukėlė daugiau rūpesčio nei džiaugsmo, ypač gerajai žaviajai Marijai, kuriai tuštybė ir savimeilė buvo visiškai svetimos. Ji ir jos teta apsiverkė nuo minties, kad joms gali tekti skirtis ir pradėti tarnybą rūmuose.

Vieną gražų rytą iš Vilniaus atvyko mano tėvas, nubėgau pasitikti, jis pagyrė, kad aš gražiai įdegusi. Mano vargšas tėvas išorei teikė didelę reikšmę, ir jei aš netapau lengvabūdė, tuščia ir koketė, tai ne todėl, kad neišgirsdavau pagyrų sau. Jis pats rūpinosi mano tualetais ir tai labai vargino, nes prieš

kiekvieną pokylį ar vakarėlį turėjau rodyti savo apdarus ir iškęsti kritiką. Tai būdavo nemalonios akimirkos. Be to, pokylio išvakarėse patardavo ilgiau nei paprastai miegoti, o aš niekad nebuvau miegalė, todėl maištaudavau dėl tėvo įsakymų ir prasidėdavo barniai... Galų gale – deimantai keturiolikos metų vaikui! Man labiau patiktų rožė.

IV SKYRIUS

Autorė paskiriama Rusijos dvaro garbės dama. – Grįžimas į Vilnių. – Autorė graikų apeigų kopyčioje. – Aleksandro vizitas pas autorę.

Tėvas parvežė mane į Vilnių. Visa Morikoni šeima turėjo atvykti ir apsigyventi pas mus. Parvažiavome šeštadienio vakarą, tėvas nuleido visas kariatos užuolaidas, kad nesimatytų mano veido, nes manė, kad aš labai dominu Jo Didenybės svitą; kitą dieną turėjau būti rusų kopyčioje kaip garbės dama. Buvome penkios paskirtos ir apdovanotos. Panelės Morikoni, Grabovska, Wilehorska Giedraitytė ir aš, taip pat šeši pažai. Tėvas iš anksto užsakė labai gražią suknelę su mažyčiais juodais taškeliais ant obuolio žalumo taftos. Nežinau, ar tai labai gražu, bet toks buvo jo skonis, o man daugiau nieko nereikėjo. Prisisegiau šviežių pakalnučių girliandą. Kai tėvas atėjo manęs pasiimti, buvau jau pasiruošusi, nes mane išmokė niekada neversti jo laukti.

– Važiuojam, – pasakiau.

– Jūs nieko nepamiršote? – paklausė šypsodamasis tėvas.

– Tikrai nieko.

– O monogramą?

– Taip, iš tikrųjų.

O moterys jas pamiršo kaip ir aš.

Prie Jo Didenybės buto laukųjų durų lūkuriavome tik trys garbės panelės, jis netrukus pasirodė.

Prasidėjo dieviškos mišios su dar dieviškesniu giedojimu. Iš Peterburgo atvyko imperatoriškosios kopyčios giedoriai. Jų gražūs balsai skambėjo vieni, jiems nepritarė šaižūs styginiai instrumentai ar vargonai, giedojimas buvo darnus ir man kėlė ekstazę. Graikų apeigų papročiu visi stovėjo; popų drabužiai tikrai gražūs ir labiau negu mūsų dvasininkų primena pirmąsias bažnyčias; violetinės besiplaikstančios mantijos, aukso kryžiai ant aukštų kepurių, ilgos barzdos ir ant pečių krintantys banguoti plaukai yra labiau apaštališki nei juodos apvalios dildės formos sutana, skusti smakrai, trumpi plaukai ir virintos odos šlikės.

Mano tėvą pakvietė pietų į dvarą. Prie stalo didysis maršalas jo paklausė:

– Ar panelė jūsų dukra bus namie? Imperatorius tikisi ją aplankyti. Jis netgi parašė imperatorienei ir tikriausiai bus be jos.

Tada tėvas užrašė šią žinią pieštuku ant saldainio popierėlio – taip pranešė man apie vizitą ir paprašė būti namie. Aš kaip tik ruošiausi pasivaikščioti su teta, grafiene Kosakovska.

Jo Didenybė atvyko apie septintą valandą. Laimė, tėvas laiku jį pastebėjo atvažiavusį *doroška* ir kaip strėlė nudūmė prie vartų, kad pasitiktų imperatorių laiptų apačioje, o aš buvau viršuje.

Jo Didenybė pasakė, kad per daug ceremonijų, kad jis atvyko pareikšti labai nuolankios pagarbos, paprašė sėstis ant kanapos, pasiėmė kėdę, skrybėlę pasidėjo ant žemės. Paaškinau imperatoriui, kad jis čia šeimininkas ir aš būsiu paklusnesnė negu Taujėnuose. Tada Jo Didenybė papasakojo tėvui viską, kas įvyko Taujėnuose, taip pat ir tai, ką kalbėjau aš. Kadangi mano tėvas tebestovėjo, imperatorius vikriai atsistojo ir tarė jam:

– Grafe, jei jūs neatsisėsite, aš taip pat stovėsiu.

Daugiau nei valandą jis plepėjo apie įvairiausius dalykus, o aš kaip įmanydama stengiausi atsakinėti. Prašomu tonu paklausė, ar aš atvyksiu į Peterburgą. Tylėdama nuleidau akis.

– Tai neįmanoma? – paklausė gundomu balsu.

– Sir, man tai būtų šventė.

Jis atrodė patenkintas

– Dabar, – tęsė Jo Didenybė, – ne laikas, nes neramu, bet tikiuosi, kad atvyksite vėliau, o mes pasistengsime jus priimti kaip įmanydami geriau ir kuo maloniausiai palinksminti.

Visa tai pasakė labai švelniai; paskui pakalbėjome apie daugelį gražių Peterburgo vietų.

– Parodysime jums visa tai, kai atvyksite.

Koks gerumas, juk jis prašė galėdamas įsakyti. Kalbėjo apie politiką, sakė, kad jo ketinimai taikūs, kad padaręs nuolaidų taikos labai ir tvirtai nusprendęs nepradėti karo veiksmų, kad netrokštąs nieko daugiau, tik laimės šiandien labai kenčiančioms savo tautoms. Tėvas atsakė, jog visi piliečiai apgailėstauja, kad dabartinės bėdos neleidžia parodyti viso uolumo, visiems gerai žinoma, kad Jo Didenybė nori būti savo tautos tėvu.

Jo Didenybė atsakė, kad stengsis pateisinti jų švelnumą. Taip pat pareiškė esąs Vilniaus pilietis, nes iš generolo Benigseno nusipirko Zakretą.

Ėmiau apgailėstauti, kad Jo Didenybė anksčiau nepirko Verkių, nes jiems teikiau pirmenybę. Imperatorius atsakė:

– Man buvo per brangu, – pasisukęs į tėvą pridūrė, – Verkius turėtų pirkti grafas.

– Bet, Sir, aš turiu vaikų.

– Žinoma, jūs juos padovanotumėte panelei savo dukrai, ji juos išgarsintų ir tai būtų nuostabu.

Tada jis, kaip visuomet, mandagiai atsisveikino su manimi, pabučiavo man ranką ir paprašė atleisti, kad mane trukdė ir piktnaudžiavo mano kantrybe. Nenorėjo, kad jį lydėčiau, bet aš labai prašiau leisti dar valandėlę pasidžiaugti jo buvimu ir palydėjau iki laiptų, o mano tėvas padėjo įlipti į *dorošką*. Priešais vartus buvo susirinkusi žmonių minia.

Buvo užsukusi teta, bet sužinojusi, kad pas mane vieši imperatorius, grįžo namo. Tėvas nubėgo pas ją ir džiūgaudamas pasigyrė, kad ji, kaip teta, turi džiaugtis, jog man taip gerai sekėsi palaikyti pokalbį su imperatoriumi, nes kalbėti valdovui malonius dalykus ir tai daryti laiku nėra paprasta.

Jį girdėję nustebo: „Argi jis nepažįsta savo dukters!“

Iš tikrųjų tėvui aš buvau tik gana gražus ir geras vaikas. Mano sesuo, daug vyresnė už mane, buvo šeimos orakulas, o aš, reikia pasakyti, tam tikrais atžvilgiais buvau Pelenė. Kai žaisdavome protą lavinančius žaidimus, kaip antai sekretorių ar klausimus-atsakymus ir t. t., tėvas apeidavo stalą, švelniai paplodavo per galvą ir išstardavo:

– Ką ji čia rašo, mano kopūsto galvelė, mano tuščia galvelė?

O paskui plodavo mano atsakymams, kai jie būdavo skaitomi garsiai neminint autoriaus. Tai imperatoriui Aleksandriui aš skolinga, kad tėvas pakeitė nuomonę apie mane.

V SKYRIUS

Narbonos grafas Vilniuje. – Imperatoriaus vizitas Zakrete.

Vilniuje pasklido žinia, kad atvyksta Narbonos grafas, diplomatas, Napoleono atsiųstas pas imperatorių Aleksandrą. Narbonos grafas – salonų ir malonumų mėgėjas, malonaus guvaus sąmojo, bet nepastovus, užsitraukęs gėdą kai kuriais darbais; jam visiškai trūko pusiausvyros ir teisingo mąstymo, bet taip būna visada, kai užimi ne savo vietą, o Narbonos grafas nelabai tiko diplomatinei misijai. Jaunystėje savo karjerą pradėjo kaip Prancūzijos valdovių garbės riteris, jos apipylė jį malonėmis ir daug kartų padėjo, nes buvo beturtis ir labai linkęs į lengvabūdišką gyvenimą. Per revoliuciją Narbonos grafas pamiršo dėkingumą princesėms. Suviliotas ponios de Stal ir kai kurių kitų asmenų, jis atsidavė revoliucinėms idėjoms. Po kelerių metų klajonių grįžo į Prancūziją kaip tik tuo metu, kai Napoleonas paėmė vyriausybės vadžias. Po ilgų demaršų ir prašymų Napoleonas pirmiausia paskyrė jį ministru Miunchene, paskui generolu-adjutantu. Napoleonas pasirinko Narboną todėl, kad jis, ko gero,

vienintelis tame visiškai militarizuotame dvare išsaugojo senąsias manieras ir kalbą, todėl buvo vertas bendrauti su tokiu apsišvietusiu ir mandagiu valdovu kaip Aleksandras. Tačiau, nepaisant jo elegantiško iškalbingumo, Narbonas per imperatoriaus Aleksandro jam suteiktą audienciją nerado jokių argumentų savo šeimininko naudai. Imperatorius pats aiškiai ir kilniai parodė, koks nuosaikus jo elgesys, kokie teisingi jo priekaištai, kad jis negali priimti pasiūlymų, nesuderinamų su karūnos, imperijos interesais ir noru išvengti kraujo praliejimo, ir Narbonas, sužavėtas, sumišęs, nesugebėjo paprieštarauti. Po audiencijos pasakė vienam iš savo draugų:

– Imperatorius buvo toks tvirtas, jo argumentai tokie stiprūs ir logiški, kad tesugebėjau atsikirsti keliomis banaliomis dvaro frazėmis.

Grafas Kočiubėjus ir grafas Neselrodė atvyko pas jį su atsisveikinimo vizitu, po to Narbonas pajuto, kad nebegali atidėlioti savo išvykimo, juolab kad imperatoriaus kurjeris pranešė, jog šeštą valandą vakaro užsakyti pašto arkliai. Vienintelis šios misijos rezultatas buvo gilus Narbono susižavėjimas Aleksandru ir nuostaba dėl rusų kariuomenės lygio ir jėgos.

Niekas nepaaiškėjo po šio susitikimo ir niekas negalėjo išsklaidyti diplomatijos rūko. Imperatorius su įprasta elegancija priėmė Narbonos grafą, pakvietė pietų ir grafas kažkam pasakė:

– Imperatorius turėtų perleisti mums savo kanceliarijos viršininką, mes Paryžiuje neturime nieko panašaus.

Kurjeriai atgabeno iš imperatoriškųjų šiltnamių visokių rūšių pirmųjų uogų ir patarnautojai jas paruošė su ledais, želė ir t. t. Grafas buvo įtikintas neužsibūti Vilniuje nė dienos – buvo leista tik aplankyti poną de Šuazelį. Imperatorius jam įteikė deimantais papuoštą dėžutę su savo portretu ir kelionei įdavė visokių delikatesų.

Aplankiau poniją Benigsen Zakrete, kurį mano tėvas vadino „mažuoju Versaliu“. Ten buvo statoma garsioji salė, kuri po kelių dienų sugriuvo. Visi tie pasiruošimai šventei man nekėlė nė menkausio džiaugsmo, tapau net melancholiška. Žinojau, iš kur ta pagarba man: mane aplankė Jo Didenybė. Šie gražūs medžiai, upė ir jos salos, kalnai, girios, nykstančios už horizonto rausvame saulėlydžio rūke, man žadino gailėstį, kad aš ne kaime, norą vienai mėgautis tokiu nuostabiu vaizdu ir džiaugtis, kad nereikia dalyvauti beprasmiškuose pokalbiuose, panašiuose į karkvabalių zvimbimą. Vienatvė, žydras dangus, šiltas oras, gėlės – nė rojuje netrokščiau nieko daugiau.

Taujėnų ponioms atvykus į Vilnių, Jo Didenybė pasiskubino jas aplankyti ir linksmai šnekučiavosi ilgiau nei valandą, o padavus arbatą, pasiėmė indą su kremu ir leido per rankas. Atėjus mano eilei pasakiau, kad valgau angliškai. Jo Didenybė tarė:

– Geriau būti lenke.

Tie žodžiai buvo persakyti imperatoriaus svitos lenkams ir kunigaikštis Liubomirskis bei daugelis kitų juos užsirašė į užrašų knygeles. Kai buvo kalbama apie tėvynę, tie vargšai visų partijų lenkai kabindavosi net už šiaudo. Jo Didenybė ėmė kalbėti apie mano tėvą, pasakė, kad jis labai jaunas, kad nesiskiria nuo savo sūnų, ir pridūrė:

– Kalbu ne apie panelę dukrą.

Buvau priversta pasakyti jam komplimentą. Per Sekmines koplyčioje vyko didelės ceremonijos. Imperatorius parodė malonų dėmesį ir gerumą, perdavęs grafienei Morikoni, kad pereitų į gretimą salę, nes teksią stovėti ir tris kartus klauptis, tad ji pavargsianti. Po mišių visi dalyviai gavo po puokštę. Man prisistatė daug žymių žmonių – tiek civilių, tiek kariškių. Tėvas turėjo malonumą nuimti pagyrų derlių. Generolas Korfas jam pasakė, kad imperatorius mane labai giria ir yra manimi susižavėjęs, o tėvas, be menkausio kuklumo ir nekreipdamas dėmesio į mane, patvirtino, kad jis taip pat. O grafas Kočiubėjus nusprendė, kad aš *udivitelna!* Nežinau, kas tai. Tuštybių tuštybė, viskas yra tuštybė! Tokios mano mintys buvo tada, tokios jos ir šiandien.

VI SKYRIUS

Zakrete ruošiamasi šventei. – Nelaimingas įvykis. – Pokylis.

Imperatoriaus rūmai, adjutantai, generolai ir kiti, visai ne ponia Benigsen, kaip savo *Atsiminimuose* teigia ponia d'Abrantès, norėjo Jo Didenybei padovanoti šventę, o jis teikėsi įmokėti tris šimtus imperialų savų pinigų ir pasakė tiems ponams:

– Jei norite šventės, pasistenkite, kad ji būtų gerai organizuota nes Vilniaus ponios apie tai išmano.

Štai kaip viskas vykdavo jo nepamirštamo karaliavimo laikais. Kiekvieną kartą Jo Didenybę sutikdavo su džiaugsmu, meile, labai jaučiamu ir rodomu entuziazmu ir su nedidelėmis išlaidomis; jis norėjo taupyti pavaldinių pinigus. Buvo laimingas, kad yra mylimas, dėkingas už menkiausią susižavėjimo ženklą.

Rengiant pirmąjį pokylį Vilniuje imperatoriaus žengimo į sostą proga (pasakoju apie tradicijas), išlaidos nebuvo užkrautos provincijai, jas pasiskirstė keletas turtingiausių didikų. Tėvas savo lėšomis sutiko apstatyti baldais gražią rotušės salę ir tai padarė labai skoningai ir nebrangiai, nes visi gyventojai, pavyzdžiui, pirkliai, paskolino tai, ką turėjo geriausio: veidrodžių, baldų, šviestuvų ir t. t. Bajorų maršalka grafas Bžostovskis ėmėsi tvarkyti apšvietimą. Kunigaikštis Sapiega rūpinosi vakariene, kiti – gaiviaisiais gėrimais, orkestru, tarnais, miestas mokėjo tik už iliuminacijas ir transparentus, be to, kiekvienas namas apsišvietė savo sąskaita. Aš, nors buvau dar vaikas, kol motina ir sesuo rengėsi pokyliui, linksminausi darydama mažus popierinius žibintus ir piešiau imperatoriaus monogramą, visai nenujausdama, kad vieną dieną jis pagerbs mane savo draugyste.

Ponai adjutantai nutarė, kad ponios Benigsen pasiūlytos patalpos jos viloje, įrengtoje sename jėzuitų vienuolyne Zakrete (puikus namas, sodai, šiltnamiai, špaleriai, nuostabūs vaizdai ir grynas oras), per mažos, tad sugalvojo pastatyti pievelėje galeriją su kolonomis (ji turėjo už dengti gėlių klombą) ir puikias kvadratu išdėstytas oranžerijas, kad damos turėtų kur sėdėti. Nubraižyti planą buvo patikėta architektui Šulcui, kurio poelgį ponia d'Abrantès vertino kaip patriotiškumą, ji labai žavėjosi p. Šulcu ir lygino jį su antikos didvyriu. Neprisimenu, kad senovės istorijoje būčiau skaičiusi apie panašų poelgį, nebent Samsono, kai jis nuvertė filistinų švenčių salės kolonas. Bet Samsonas sunaikino tik savo šalies priešus. Šiuo atveju, sugriuvus Zakreto salei, ponas Šulcas, didvyris, anot ponios Žiuno, kartu su imperatoriumi Aleksandru būtų nužudęs keletą generolų ir Lietuvos diduomenės žiedą, įskaitant ir mus, vargšes moteris; toks pasikėsinimas būtų bereikšmis, nes liktų didysis kunigaikštis Nikolajus, šešiolikmetis, ir net didysis kunigaikštis Konstantinas, kuris nebūtų atsisakęs sosto. Taigi reikia pasakoti taip, kaip buvo iš tikrųjų. Ponas Šulcas buvo labai doras žmogus, labai taikus, jokios egzaltacijos, bet nesumanus architektas. To nenuginčysi. Išgirdavai, kad sugriuvo jo skliautas, nuvirto gabalas sienos ir t. t.

Mano tėvas, kuris puikiai išmanė statybas, nes daug statė savo valdose, vieną dieną atvykęs į Zakretą apžiūrėti darbų, pasakė architektui:

– Pone Šulcai, man atrodo, kad jūs nepakankamai giliai įleidžiate į žemę kolonų pagrindus.

Storos apvalios sijos, apvyniotos lapija, su kaštonų žiedų kapiteliais, turėjo laikyti lengvą stogą.

– Na, – atsakė Šulcas, – stogas sujungs kolonas.

Po dviejų dienų išgirdome, kad galerija sugriuvo (laimė, darbininkai pietavo); ji kainavo dvidešimt tūkstančių frankų. O nelaimingasis Šulcas nubėgo skandintis į netoliese tekančią Viliją (ant kranto rado jo skrybėlę) ne iš nevilties, kaip teigė ponia Žiuno, kad nepavyko jo pragaištingas planas, bet todėl, kad bijojo būti įtartas. Taigi jis dukart nepasitikėjo imperatoriaus teisingumu, nes šis tą mažą nelaimę vertino tik kaip nelaimingą atsitikimą.

Šventė nuo to nenukentėjo. Tėvas man liepė būti gražiai, tad susigalvojau gražius tualetus. Žinojau, kad dauguma damų vilkės gėlių žiedais puoštas sukneles ir norėjau išsiskirti, todėl paprasčiau ūkvedės, kuri buvo ir siuvinėtoja, ir siuvėja, išsiuvinėti krepo tuniką pagal mano serbentų girliandos piešinį. Jos lapai buvo iš minkštos šilkinės virvutės, o kekės – iš gražių tamsiai raudonų perlų su kutais iš glotnaus šilko. Iš panašaus balto atausto šilko buvo pasiūta ir suknelė. Juosta plati, su perlais ir kutu, taip pailgėjo

trumpas (1812 metų mada) liemuo; korsažas suvarstytas virvelėmis ir papuoštas perlų kriaušėmis. Tikrų perlų karoliai ant kaklo ir raištis aplink galvą su deimantinėmis šukomis papildė apdarą. Neįtikėtina, bet tėvas liko patenkintas.

Visi susirinko sode, galerijoje. Damos susėdo po žydinčiais apelsinmedžiais, vyrai stovėjo. Viduryje pastatė stalą pavakariams. Vakaras buvo nuostabus, dangus kiek apsiniaukęs, lyg saugotų mus nuo saulės spindulių. Žmonės iš miesto išsiskirstė grupelėmis po visą sodą ir upės pakrantę. Akį traukė pokylio dalyviai – nauji damų pašvitai ir švytinčios vyrų uniformos. Pagaliau aštuntą valandą pasirodė imperatorius. Atrodė labai gražiai su Semionovsko pulko uniforma, šviesiai mėlyni atlankai su nedideliais galionais paryškino veido skaistumą, kurio būtų galėjusi pavydėti net moteris. Be abejonių galima sakyti, kad prieš tave valdovas. Trumpam stabtelėjo prie stalo, apžvelgė puotą, pakalbėjo su mano tėvu, kurį mėgo ir išskirdavo iš kitų, paskui atėjo pasveikinti damų ir paprašė jų nesistoti.

Visi pakilo priešpiečių, atsirado gera proga pasišnekučiuoti. Jo Didenybei buvo pasiūlyta pradėti pokylį. Sode kariškių orkestras užgrojo polonezą. Imperatorius pirmiausia pakvietė į šventę atvykusią poniją Benigsen, paskui poniją Barklai de Toli, karo ministro žmoną, o tada mane. Apsukome vieną ar du ratus, po to pakilome į pokylio salę, ėjome koridoriais, galerijomis, ir nei polonezas, nei komplimentai nesibaigė; tvirtindamas, kad neperdeda, imperatorius kalbėjo, jog aš pati gražiausia ir visas užtemdžiau. Lažinuosi, kad jis taip būtų sakęs ir kitoms merginoms, kurios prilygo man, ir jos galėjo viską užtemdyti. Pasakiau, kad reikia turėti daug tuštybės tuo patikėti. Tada Jo Didenybė tarė, kad tai, beje, ne pati geriausia mano kalba. Paskui su Švedijos pasiuntiniu šokau kadrilį – taip vadino atvežtą, manau, iš šiaurės šokį; iš pradžių damos šoka grandine, po to ratelis, kavalierius su savo dama siūbuoja, po to ratas valso po kiekvienos riturnelės. Prancūzišką kadrilį šokdavome tik po daugelio repeticijų, nežinau, kodėl šiam pokyliui nebuvo surepetuotas nė vienas šokis. Pasibaigus kadriliui, kadangi buvo labai karšta, ponija Benigsen pasiūlė užėti į jos butą ilgos galerijos gale ir mes linksmindamės, žiūrėdamos, kaip iliuminuojami sodai, sala, kur vakarienei statė mažus staliukus. Prie mūsų priėjo keistai apsirengusi ponios Benigsen draugė. Ponia B*** girdėjo kalbant, kad imperatorius mano, jog niekas taip nepuošia moters kaip balta suknelė, todėl ji apsiliko kartūninę su dideliu šleifu, apsiūtu aukso kutais, ir savo šleifu šlavė apartamentus.

Po kelių minučių galerijoje pasirodė imperatorius. Ponia Benigsen prunkštelėjo:

- Šis drugelis laksto paskui jus.
- Ką gi, sprunkame.
- Dabar tai neįmanoma.

Jo Didenybė priėjo prie mūsų. Prasidėjus pokalbiui aš žengiau į šalį ir atsirėmusi į konsolę pradėjau vartyti gaidas. Ką tik šoko pono Merlini, puikaus muziko, labai mėgstamo Vilniuje, kadrilį. Jis nuostabiai dainavo ir kūrė romansus, talentingai vaidino komedijose, vodeviliuose mano tėvo teatre, kuris veikė žiemą. Ten neskoningai rengėsi brangiais drabužiais iš mano senų giminaičių garderobo. Už savo darbą iš tėvo gaudavo penkiasdešimt luidorų dovanų. Per generolo Benigseno protekciją iš karto buvo paskirtas majoru, nors niekada nuostė parako, nebent per pratybas, kariavo tik stovykloje, kur gavo stiprų reumatą. Vos imperatorius paklausė, ką laikau rankoje, atėjo Merlini; kadangi jo regėjimas buvo labai prastas, neatpažino imperatoriaus, kol Jo Didenybė nepaklausė:

– Pone, jūs sukūrėte šį kadrilį?

Tada jis, springdamas juoku, žengė atgal ir išmetė savo pliumažą*, o aš – nelaimingojo kadrilio natas. Imperatorius ir Merlini puolė jo pakelti, tačiau juos labai varžė uniformos ir jie vos nesusidaužė kaktomis; aš, nors ir nenorėjau, negalėjau susilaikyti nesusijuokusi, damos duso iš juoko; Merlini neištvėrė ir kartu su manimi perėjo į gretimą kambarį.

– Kodėl jūs man nedavėte ženkle? – paklausė Merlini.

* Pliumažas – galvos papuošalas, padarytas iš plunksnų. (Vert. past.)

– Kam to reikėjo? – atsakiau.

Imperatorius išėjo, pasirodė truputį sunerimęs tėvas, nes didžiai gailėtingos ponios jam pasakė, kad man pasidarė bloga. Norėdama joms parodyti, kad ne, grįžau į pokylį ir atsistoju į ilgą anglezo eilę. Tuo metu tas šokis buvo labai populiarus ir visur šokamas. Imperatorius atsistojo priešais mane.

Šokėjai iš pagarbos, kad neatsuktų nugaros Jo Didenybei, pasitraukė ir paliko tuščias vietas. Aš apsimečiau, kad nepastebėjau, ir šnekučiavausi su poniomis šalia manęs.

Imperatorius paskui aiškino, kad būtų šokęs, jei būtų buvę mažiau žmonių, kad nešokęs keletą metų ir jam gėda pradėti, kad labiausiai jį gundo mazurka. Nedrįsau jam pasakyti, kad tas šokis per daug lengvabūdiškas imperatoriškai didenybei. Kadtilis, prašom. Įdomu, kad vėliau imperatorius vėl pradėjo šokti Paryžiuje, Londone ir Vienos kongrese. Po kelių mazurkų, valsų, polonezų su Jo Didenybe, kuris bėrė komplimentus mano žavumui ir šokimui, pasakiau, jog jis nori mane išpaikinti.

– Ne, – atsakė, – negalima išpaikinti dėl grožio, tai natūralus dalykas, jo neįsigysi.

– Tai kam tada mokytis šokti?

Prieš išeidamas iš pokylio imperatorius paklausė, ar aš dabar liksiu su tėvu, ir pridūrė:

– Jo vietoje niekada jūsų nepalikčiau.

Visada stebėjaisi, kodėl jis neliepė tėvui vykti su juo, nes daug kitų lietuvių gavo įsakymą keliauti į Sankt Peterburgą.

Nusileidome vakarienės; po žydrų skliautu – nuostabus vaizdas: minia žmonių, iliuminuotas sodas, nuo vandens putų baltas fontanas, iš vidaus apšviesti rūmai ir mano draugo Febo, taip imperatorius nelabai romantiškai pavadino žibintą, tvirtindamas, kad tai geriausias šviestuvas iš visų kitų, švelni šviesa. Oras buvo toks ramus, kad žvakės negeso. Imperatorius išvažiavo baigiantis vakarienei; jis visai nesėdo prie stalo, bet vaikščiojo tarp stalų, apsimesdamas linksmas, sakau apsimesdamas, nes jis puikiai vaidino; jam jau pranešė, kad kaip tik tuo metu, kai Zakrete šokama, už dvidešimties lėjų nuo jo prasidėjo didingas ir iškilmingas spektaklis: Napoleonas kėlėsi per Nemuną su šešiais šimtais tūkstančių karių, iš kurių į Prancūziją grįš tik trisdešimt tūkstančių! Imperatorius Aleksandras tai papasakojo grįžęs į Vilnių, kai iš jo pasitraukė prancūzai, sakė bijojęs, kad ši naujiena nesutrukdytų pokylio.

Po vakarienės aš dar šokau ir prieš išvykdamas pailsėjau per graikišką šokį (kotiljono rūšis); pasikalbėjau su kunigaikščiu Zubovu, jis per pokylį man pasakė priešingą komplimentą nei mano tėvas Tujėnuose, jis pasakė:

– Šį pavasarį jūs nebuvote užsėdusį ant žirgo.

– Iš ko sprendžiate, kunigaikšti?

– Iš jūsų veido spalvos.

Visi tie ponai varžėsi galantiškumu, net generolas Uvarovas, man pasakęs, kad mane vertina visi: pradedant šeiminku ir baigiant paskutiniu iš jo tarnų. Tai labai nuostabu žmogui, nepasižymėjusiam protu. Jis taip dulkė prancūzų kalbą, kad imperatoriui Napoleonui paklausus, ar jis tas Uvarovas, kuris vadovauja raitosios gvardijos pulkui, atsakė: „Aš, Sir“, užuot atsakęs „Taip, Sir“. Jam prilipo generolo Ašsiro pravardė.

VII SKYRIUS

Prancūzai keliasi per Nemuną. – Aleksandras išvyksta. – Napoleonas įžengia į Vilnių. – Priešpiečiai pas Neapolio karalių Miuratą. – Prasta karo veiksmų pradžia.

Kitą rytą po pokylio tėvas man pranešė:

– Kadangi imperatoriui patinka Verkiiai, noriu jam ten surengti kaimišką šventę.

Verkia pavasarį tokie mieli su savo alyvų giraitėmis ir lakštingalomis. Džiaugsmingai jam pritariau, bet su mumis atsiveikinti atvyko Taujėnų ponios ir pranešė naujieną, kad imperatorius šiandien išvažiuoja, o Napoleono kariuomenė persikėlė per Nemuną.

Labai nustebome!

Kaip sakoma – stovykloje aliarmas. Vos imperatorius išvyko, rusų valdininkų, sprunkančių su žmonomis, ginklais ir bagažu, reikmėms buvo rekvizuoti visi miesto arkliai (išskyrus mano tėvo). Gatvės prigrūstos vežimų, prikrautų visokių daiktų, patalynės, lopšių, narvų su išgąsdintais ir visur mėtomais paukščiais. Sprunkančiųjų triukšmas netilo visą naktį, o kitą dieną nebesigirdėjo ratų bildesio, buvo tylu kaip Venecijoje. Iš pažiūros atrodė ramu, bet mieste sklido visokie gandai: bus sudeginti priemiesčiai, žudomi gyventojai, miestas bus ginamas, prie jo sienų vyks kautynės, reikia slėptis rūsiuose, kalvose. Senas emigrantas grafas Lotrekas man kalbėjo:

– Matote tą didelę varpinę kitoje gatvės pusėje? Ji nugrius ant jūsų namų.

Jis pats pabėgo slėptis į Pilies kalno bokšto griuvėsius, pasiėmęs butelį vyno ir dešros.

Rusų kariai žygiavo visą naktį ir, persikėlę per upę, padegė medinį tiltą. Prancūzai įžengė į Vilnių iš kitos pusės. Kunigaikščio Dominyko Radvilos pulkas traukė mūsų gatve. Tai buvo lenkų ulonai su nuostabomis uniformomis ir lenkiškų spalvų vėliavėlėmis. As stovėjau namo balkone. Jie mane sveikino šypsodamiesi. Pirmą kartą gyvenime mačiau lenkų karius, iš akių pasruvo entuziazmo ir džiaugsmo ašaros, jaučiausi lenkė! Tai buvo nuostabi akimirka, bet trumpa!

Liaudis linksminosi gatvėse, aikštėse, rėkė „Vivat!“ ir bėgo prie žvejoti ginklų, kuriuos paskandino besitraukiantys rusai. Municipalitetas su vėliavomis išėjo įteikti miesto raktų imperatoriui Napoleonui...

Tučtuojau prie Žaliojo tilto pasirodė Napoleonas ir liepė užgesinti gaisrą bei atstatyti tai, ką prarijo ugnis. Jis atsisėdo ant sijos, liepė atnešti alaus darbininkams, pats išgėrė stiklą ir lenkiškai pasakė: „Dobre piwa“ (geras alus). Ir žmonės tuoj pat dėl jo būtų šokę į ugnį. Paskui užšoko ant arabų veislės žirgo ir užlėkė į Pilies kalną įvertinti Vilniaus ir apylinkių padėties ir t. t. Nei prieš tai, nei vėliau arklio kanopa nebuvo mindžiojusi šio kalno žemės, nes į jį gan sunku įkopti net pėstiems.

Neapolio karalius Miuratas įsikūrė Pacų rūmuose dideliame bute, kurį turėjome jam užleisti, taip pat parūpinti patalynės, sidabrinų indų. Mano ūkvedei buvo liepta pakloti karaliui lovą; ji neperspėta jėgo į miegamąjį ir užtiko Miurata, išeinantį iš pirties, apsivilkusį, švelniai tariant, daugiau nei menkais drabužiais... Ji garsiai suriko ir išdūmė su paklodėmis virš galvos... Kadangi karalius rėkė esąs alkanas, tėvas liepė greitai paruošti priešpiečius, kurie dingo vos juos patiekus. Tada karalius užmigo. Visur buvo plėšikaujama. Už miesto ir kaimuose tvyrojo baisi suirutė. Bažnyčios apiplėštos, šventieji indai išniekinti, negerbiamos net kapinės; tyčiojamasi iš nelaimingų moterų! Mus slėgė sielvartingi pasakojimai. Reikia sakyti tiesą: Napoleonas išklausydavo visus skundus, dosniai adygingdavo už tai, už ką buvo galima atlyginti. Jis griaudėjo perkūno balsu taip, kad drebėjo sienos, jo kariuomenės vadai prieš Griausmavaldžio Jupiterio pyktį nulenkdavo galvas ir netgi nugaras.

– Ponai, jūs atimate mano garbę, žlugdote mane!

O kas kaltas! Kodėl Napoleonas kalbėjo: „Rusiją persekioja lemtis, visados lemtis! Kreipdamasis į ją, Napoleonas ją ir prisišaukė.“

Visai kitaip Aleksandras kreipėsi į savo kariuomenę: „Aš būsiu su jumis, o Dievas bus prieš agresorių (taip ir atsitiko, vėlesni įvykiai tai patvirtino – aut. past.), tad žygiuokime pirmyn, kelkimės per Nemuną, perkelkime karą į priešų teritoriją.“

Prancūzai manė esą priešų šalyje ir atitinkamai elgėsi, plėšikus šaudė. Neįtikėtina nerūpestingai, su pypkele dantyse, jie eidavo į baismės vykdymo vietą. Koks jiems skirtumas, kada mirti: anksčiau ar vėliau. Jokių religinių principų. Napoleonas manė, kad kunigai kariuomenėje žadins kareiviams mirties baimę. Ar šiandien, kai imperatorius Napoleonas III paskyrė pulkams ir laivams kapelionus, prancūzai nebe tokie drąsūs? Jie šaukiasi dangaus ir dangus laimina visus jų žygius bei paguodžia mirštančiuosius.

Tris dienas kariuomenei trūko duonos. Savo kelyje rusai sudegino visus sandėlius ir malūnus. Aleksandrui buvo pasiūlyta Lietuvą paversti dykuma. Vilniuje kareivius maitino blogai išrauginta, blogai iškepta duona, panašia į paplotėlį, meti jį į sieną – prilimpa. Tėvas paklausė vieno imperatoriaus gvardijos kareivio, einančio sargybą prie maršalo Lefebro durų:

– Kaip jaučiatės, drauge?

– O, labai blogai, – atsakė bambeklis niūriu, ramiu balsu.

Vargšai mielieji bambekliai! Tai buvo tik siaubingos agonijos preliudija. Vargas, šaltis, mirtis, sniego drobulė, ledo kapas jų laukė Rusijoje. Kavalerijai trūko pašaro, todėl arklius šėrė birželio pabaigoje laukuose nukirstais javais! Jie stipo kaip musės, vargšai gyvuliai, o jų kūnus mėtė į upę. Tėvo virėjas dėl puvimo atsisakė gaminti mums žuvį ar vėžius. Pagaliau neviltis apėmė visus žmones. Tėvas nerimavo, jis manė, kad šią kampaniją pradėjo nepatyręs jaunuolis. Niekada neabejojantys lenkai tikino, kad eis paskui Napoleoną į pragarą... Taip, į ledo pragarą.

Liūdėjau dėl to, ką girdėjau, mane vargino tai, ką mačiau. Ginklų žvangėjimas, trimitų skardenimas, arklių žvengimas, ant grindinio gulintys vargšai portugalų, ispanų kareiviai! O mano apžilpusios akys įsivaizdavo debesyse matančios Apokalipsės kariuomenę! Jei bent rusentų viltis atgauti Tėvyne. Bet kokia ta viltis!

VIII SKYRIUS

Napoleono kalba lenkų delegacijai. – Apgautas lenkų pastovumas ir ištikimybė.

Per iškilmingą audienciją, suteiktą Varšuvos delegacijai, Napoleonas, kaip paprastai, kalbėjo dviprasmiškai, painiai, netikslindamas detalių ir aplinkybių.

– Varšuvoje sušauktas seimas karaliaus rinkimams. O kur karalystė? Nedėkite vilčių į Galiciją. Aš negaliu kenkti abiejų sąjungininkų, Austrijos imperatoriaus ir Prūsijos karaliaus, interesams (abu buvo jam labai ištikimi!). Jei nori atkurti savo valstybę, lenkai turi pasikliauti tik savimi. *Lenkijos istorijoje* skaičiau, kad esant neatidėliotinam reikalui šaukiama Pospolita, neregulioji kariuomenė.

Napoleonas, aišku, norėjo sukurstyti visuotinį sąjūdį, pats nepasiūlęs nė vienos garantijos. Jau gana seniai nelaimingieji lenkai aukojosi Napoleono ambicijoms ir laistė savo krauju Vokietiją, Italiją, San Domingą, Ispaniją; jie buvo ten, kur didžiausias pavojus, jų ginklai ėmė bastionus; jie kovojo ir mirė už svetimą reikalą, ir net iki mirties brandino vieną idėją, vieną viltį, kuriai nebuvo lemta išsipildyti... niekada. Vienintelis šeimininkas buvo Napoleonas! Taip, jei Napoleonas būtų buvęs toks pat geras politikas, koks buvo didis karvedys ir mūšių laimėtojas, pasaulis būtų priklausęs jam. Jam tiko šie žodžiai: „Tu moki nugalėti, Hanibalai, bet nemoki pasinaudoti pergale.“ Pusinės priemonės politikoje visada atneša nelaimę. Napoleonas privalėjo suvaidinti nugalėtojo vaidmenį. Užuo susidorojęs su nugalėtu priešų pasitelkęs savo puikią kariuomenę ir savo paties neprilygstamą genialumą, įsigijo tik netikrą sąjungininkų, pasiruošusių mesti jam iššūkį lemtingomis dienomis ir nešiojančių širdyje nuolatos kraujuojančią įžeistos savimeilės žaizdą. Už tai niekad neatleidžiama, ypač politikoje. Argi jo per atmintiną 1812 metų kampaniją neišdavė austrai ir prūsai?

Kilnus ir maloningas nugalėtojas tikėjosi dėkingumo. Kokia iliuzija! Kad sustiprintų savo galybę ir šlovę, Napoleonas turėjo atkurti Lenkiją iš Prūsijos likučių, o pačią Prūsiją paversti Brandenburgo ir Pomeranijos markizatu, nes kadaise ji buvo Lenkijos Respublikos vasale ir lenkėsi karaliui. *Vae victis!*

Atsiprašau ponų prūsų, bet kaip lenkė, tokia gimiau, ir to nepakeisi, kaip ir krikšto patepimo, aš mirtinai pykstu ant Prūsijos, nes ji sudavė pirmąjį smūgį mano šalies laisvei, mano šalies egzistavimui. Reikėjo iš Austrijos atimti Galiciją, sumažinti jos galybę, saugotis bet kokios sąjungos su ja; juk matėme liūdnas unijos su Marija Liudvika pasekmes. Argi didis žmogus turi jautriai reaguoti į tuštybę? Napoleoną gaubusio šlovės spindesio būtų pakakę sukurti bet kokios moters aureolei, kurią galėjo

rinktis iš bet kokios visuomenės klasės, bet Prancūzijoje, o ne ieškoti jos tarp supelijusių bajorystės raštų po aprūdijusia Habsburgų dvaro karūna.

O! Mūsų dienų Napoleonas, išsirinkęs kilmingą ir gražią žmoną, daug geriau suprato, kas yra politinė sėkmė ir asmeninė laimė.

Taip pat Napoleonas turėjo atimti iš Rusijos tai, kas buvo neteisėtai pasisavinta, o ne užkariauta iš Lenkijos; norėdamas taikos ir prekybos laisvės imperatorius Aleksandras buvo linkęs daryti didelių nuolaidų. Reikėjo atkurti Lenkiją didesnę, nei kada nors buvo, prijungti ją prie Saksonijos, nes jos vienos dvaras būtų likęs ištikimas Napoleonui ir laimėje, ir nelaimėje. Tada būtų turėjęs neįveikiamą užtvaną užkariautojams iš šiaurės ir niekados nei kazokai, nei anglai nebūtų susikūrę savo stovyklų laužų iš Bulonės miško medžių. Jiems būtų tekę peržengti dvidešimties milijonų lenkų kūnus, nes lenkams dėkingumas yra dorybė, aistra. Ką padarė didysis žmogus? Įkūrė menką, mažą Varšuvos kunigaikštystę, kurią vėliau imperatorius Aleksandras pavertė karalyste išsigimėle, tačiau jai vis dėlto ateityje buvo numatę didesnę teritoriją. Apie tai kalbėsiu vėliau. Ir tai tebuvo pusinė priemonė. Kurdamas šią mažą karalystę, leisdamas jai turėti kariuomenę, konstituciją, įstaigas, palatinatus ir t. t., imperatorius Aleksandras darė per daug arba per mažai. Rusija ėmė pavydėti seseriai lenkei, o lenkai nebuvo visiškai patenkinti – šioje projektuojamoje karalystėje jie tematė tėvynės dalį.

Dažnai klausiu savęs, ką nelaimingoji Lenkija padarė Dievui ir žmonėms, kad buvo sunaikinta ją padalinant 1796 metais, net jos vardas išnyko iš Europos valstybių sąrašo. O dangau! Lenkai visada buvo karšti ir ištikimi krikščionys. Žmonės! Politikoje, jei šis žodis kada nors buvo žinomas Lenkijoje, lenkai visada pasižymėjo lojalumu kaimyninėms šalims, niekada nebandė pasinaudoti jų klaidomis ar nelaimėmis, visada buvo pasiryžę pralieti kraują gindami krikščionybę – tai liudija Vienos apgultis ir Jono Sobieskio pergalės. Jei šį didvyrį būtų parėmę, jis būtų išgijęs turkus iš Europos, arba, kaip sako ponas de Bonaldas, jie būtų buvę tik stovyklautojai ir Graikija būtų išvaduota iš jų viešpatavimo.

Svarbus Lenkijos, to apetitą žadinančio karalių pyrago, kaip rašė Jekaterina Volterui, padalinimo pretekstas, trijų grobikiškų galybių nuomone, buvo demagogiškas ir neramus lenkų charakteris. Jiems net nebuvo leista sudaryti stabilios vyriausybės! Čia ir slypi blogio šaknys. Kaip trys despotiškos valdžios galėjo pakęsti Gegužės 3-osios Konstitucijos principus, pavojingą lenkišką užkratą? Reikėjo sunaikinti daigą vos jam išdygus. O ką padarysi prieš tris? „Temiršta!“ Taip ir atsitiko.

Ar Dievas laimino šią agresiją? Nemanau. Ką sako Dekalogas? „Tu nevogsi.“ Dalijant Lenkiją buvo apgautas Marijos Terezos tikėjimas. Ministras Kaunicas ją įtikino, kad Austrija turi senas teises į Galiciją. Pakako paglostyti Jekaterinos savimeilę, tuo užsiėmė princas Prūsijos Henrikas: jam viešint Sankt Peterburge „pyragas“ buvo padalintas... Valdovų politika nepanaši į Evangelijos mokymą, šioje nedidelėje knygoje telpa visi įstatymai, moralės ir teisingumo principai, ši knyga išliks iki pasaulio pabaigos, ji bus tada, kai kitų knygų nebebus, joje skelbiama, kad neišvengiamai kaip paprasti mirtingieji bus teisiami šio pasaulio teisėjai, kuriems užkrauta atsakomybės už tautas našta, pagaliau ši knyga, skleidžianti šviesą savo ugningais žodžiais, vėl sušvis amžinybėje kryžiaus papėdėje, nes jis šioje žemėje mūsų vertintojas ir istorikas.

O! Jei lenkai būtų turėję – nesakau ispanų drąsą, nes drąsos jiems nestigo – tvirtybės atremti prancūzų invaziją! Pradėti reikėjo nuo valstiečių išlaisvinimo ir jų apginklavimo. Vergas, baudžiauninkas neturi tėvynės. Kodėl jis turėtų lieti kraują už žemę, kurią laisto savo prakaitu ponų naudai? Ir ką galėjo Kosciūška su saujele narsuolių? Jis, jei mirtis būtų priėmusi jo auką, tegalėjo numirti sušukęs: „Finis Poloniae!“* Ar feniksas atgims kada iš savo pelenų? Ši paslaptis užrakinta Apvaizdos skrynioje.

Reikia pasakyti, kad Ispaniją saugojo kita jėga – Anglija, kuri visada buvo abejinga Lenkijos likimui; savo širdyje jaučiu amžiną neapykantą tai makiaveliškai galybei, kuri kaip Damoklo kardas kabo virš

* Šie žodžiai iš Kosciūškos laiško. (Vert. Past.)

Europos, visada pasiruošusi dėl savo prakeiktos politikos interesų paskleisti nelaimės, įpūsti revoliucijų ugnį! Teužgriūna ją nelaimė!

O! Apvaizdos paslaptys nežinomos. Prancūzija ir Anglija buvo savanorės žiūrovės didžiausiame, koks žinomas istorijai, politiniame pasikėsiniame – Lenkijos padalinime! O Graikija buvo išlaisvinta iš turkų jungo! Vis dėlto Prancūzija ir Anglija apsiginklavo, surengė kryžiaus žygį prieš tikrą tautą, šitaip padėdamos pusmėnulio garbintojams, krikščionių žudikams. O amžiaus gėda! O Ričardai Liūtaširdi, Pilypai Augustai, Liudvikai šventasis, jūs apsiversite šaltuose marmuro kapuose!

Kas būtų pagalvojęs, jog toks frondiškas Sen Zermeno priemiestis nesukritikuos šios kampanijos. Priešingai, girdėjau kalbant, kad reikėtų padėkoti imperatoriui, Europos akyse iškėlusiam Prancūziją, tokią pažemintą prie Liudviko Pilypo.

– Šimtas tūkstančių žmonių šen ar ten – niekis tokiai didelei tautai, palyginti su mūsų ginklo atnešta šlove! – kalbėjo prancūzai.

Šimtas tūkstančių žmonių – tai vis dėlto šimtas tūkstančių gyvybių, šimtas tūkstančių prievarta iš kūnų išplėštų sielų! Bet kur nenuvestum prancūzų su žodžiais šlovė, garbė, jei tie žodžiai nuolat dega jų širdyse? Jei būčiau pamokslininkas, daugiausia kalbėčiau apie garbę, kad įkvėpčiau parapijiečiams tikėjimą, aiškinčiau, kad abejingumas religijai pažemina žmogų iki vabzdžių, atomų, erkių lygio, kurie, vedami instinkto, šliaužioja, gyvena ir miršta ant šio į begalybės erdves paleisto žemės ir vandens rutulio, kurį mes išdidžiai vadiname mūsų pasauliu.

Bet grįžkime į tuos liūdnius 1812 metus.

IX SKYRIUS

Lietuvos diduomenė Napoleono dvare. – Sabalo kailiniai Neapolio karalienei. – Nepritekliai Vilniuje.

Reikia pasakyti, kad ilgam atvykęs į Lietuvą prieš 1812 metų kampaniją imperatorius Aleksandras pasielgė kaip labai patyręs diplomatas. Savo gerumu, maloningumu, draugiškumu jis užkariavo visų širdis. Jam tarnavę lenkai – Liubomirskiai, Branickiai, Potockiai, Grabovskiai – kalbėjo: „Jis – mūsų tėvynė!“ Kita vertus, kodėl reikėjo leisti nukaunamam ar žlugti tarnaujant Napoleonui? Abejonės šaldė įkarštį. Jei Napoleonas, užuot sudaręs Tilžės taiką, būtų žygiavęs tiesiai į Lietuvą tada, kai rusų kariuomenė buvo nusilpusi, kol dar nebuvo atvykęs Aleksandras, o visų galvose sukosi mintis apie Varšuvos kunigaikštystės įkūrimą, kai visų širdyse kunkuliavo patriotizmas, tada būtų pakakę vien jo pasirodymo, kad surinktų šauktinių kariuomenę. Nors buvau dar labai jauna, prisimenu, kokį entuziazmą Vilniuje sukėlė kažkokiose kautynėse žiemą Prūsijoje paimtų prancūzų karo belaisvių pasirodymas. Gatvėse obuolių, riestainių pardavėjai nenorėjo imti pinigų iš prancūzų kareivių; nuo pasosčių nulipę vežikai atidavinėjo jiems savo pinigus. Erdviuose mano tėvo namuose buvo uždaryta apie trisdešimt karininkų. Iki jiems išvykstant tėvas kasdien du kartus siūsdavo sidabro induose

patiektą maistą *à la française*. Mano tėvas gavo maloningą leidimą lankyti kalinius ir pavakare atsivedė vieną – poną Žoerdą, pionierių karininką, labai įdomų pašnekovą. Mano sesuo sumanė jam padovanoti raudoną kaspiną, kad galėtų pasikeisti išblukusį ir susitrynusį Garbės legiono ordino kaspiną.

Belaisvių išvykimo dieną mūsų namuose įvyko savotiška drabužių, baltinių, kitokių daiktų, atsiųstų iš visur prancūzams, mugė. O prancūzai, manau, surengė loteriją. Didelis kiemas buvo pilnas žmonių ir plačių rogių, kurias Vilniaus vežikai nemokamai pasiūlė belaisviams išvežioti į įvairias vietas. Tėvas nuėjo išklaudyti atsisveikinančių karininkų padėkų ir slapta įdavė gana sunkų maišelį pinigų. Iš atsargumo taip pat nusiuntė pinigų rusų prieglaudai. Tai nesukliudė generalgubernatoriui p. Korsakovui, beje, labai doram žmogui, prikišti mano tėvui „skandalingą“ elgesį namuose ir pagrasinti jam Sibiru, į kurį keliaus ne kibitkoje, bet savo karieta. Tėvas prie imperatoriaus Pavelo jau buvo taip keliavęs ir metus laiko gyveno Kazanėje, todėl atsakė:

– Generole, išsiųskite mane tiesiai į Peterburgą. Imperatorius nesmerks manęs už gailestingumą belaisviams.

Ir viskas.

Napoleonas šiame susirinkime dar pridūrė:

– Maniau, kad Vilniui užimti man teks paaukoti trisdešimt tūkstančių žmonių. Kodėl rusai nepanoro stoti į mūšį? Jie tam turėjo sąlygas.

Kažkas iš atstovų kvailai įsiterpė:

– Jie bijo Jūsų Didenybės.

Tėvas sako, kad visi iš eilės prikalbėjo Napoleonui neįtikėtinai daug kvailysčių; po kiekvienos šis krūpčiojo lyg įgeltas širšės.

Napoleonas praėjo pro tėvą ir nesiteikė jam tarti nė žodžio, nors mano tėvas atrodė tikrai puikiai ir nepaprastai buvo panašus į velionį Lenkijos karalių Stanislovą Poniatovskį, kurį pamėgdžiodavo net jo paties akivaizdoje, o šiam būdavo linksma, nes pats stengėsi imituoti Liudviką XV. Iš susirinkusiųjų tėvas vienintelis turėjo žydrą Baltojo erelio kaspiną.

Neapolio karalius, priešingai, buvo labai malonus tėvui. Pamačiau jį rūmų kieme su fantastiška uniforma, geltonais batais, „kakariekū“ sultonu, kaip pasakė maršalas Lanas. Jis atsiuntė pas mane adjutantą ir vertėją generolą Aksamitovskį ir paprašė išrinkti karalienei gražius kailinius, nes buvo žadėjęs jai juos atsiųsti iš pirmojo Rusijos miesto. Pasiunčiau ieškoti pas keletą kailių pardavėjų. Šie paklausė, ar prašau sau, o išgirdę atsakymą, sabalų nerado. Štai kaip buvo prarastas visuomenės pasitikėjimas. Karaliui taip nepasakysi. Pasitenkinau liepusi jam perduoti, kad Vilnius tikrai nėra pirmas Rusijos miestas ir kad Jo Didenybė turėtų paieškoti kailinių kur nors toliau.

Miurato išvykimo dieną, kai buvo kraunami vežimai, pamačiau, kad pakuojami mūsų gražūs žalio damasko čiužiniai. Greitai pasiunčiau ūkvedę jų atsiimti, ir jokių problemų neiškilo. Matyt, Neapolio karaliaus Miurato palydoje buvo koks prasčiokas. Generolas Aksamitovskis su generolu Beliaru atvyko padėkoti už nuoširdų vaišingumą, pirmasis pasakė, kad imperatorius Napoleonas buvo nuteiktas prieš mano tėvą, kad jo pavardė neįtraukta į piliečių sąrašus, bet karalius liepė ją įrašyti ir nusiuntė Napoleonui; pagaliau, kaip savo palankumo ženklą, davė nurodymą saugoti rūmus jam ir neleisti juose įkurdinti jokio štabo. Tie ponai paprašė manęs pagroti pianinu, aš sutikau, o jie viską papasakojo karaliui, kuris atsakė, kad jie labai laimingi ir kad jis pats, jei būtų žinojęs, būtų pastovėjęs už durų ir pasiklausęs. Dėl to, žinoma, vertėjo pasistengti. O tuo metu visur ieškojo tėvo. Grįžęs Aksamitovskis perdavė, kad karalius nekantrauja ir laukia tik tėvo, delsia sėsti ant žirgo; kad nebūtų pakenkta tėvo interesams, reikėjo pasirodyti vietoj jo ir paklausti, kokius įsakymus duos karalius, – reikia eiti, dėl Dievo! Dvejoti negalima. Kad paslėpčiau savo labai nerūpestingą ryto apdarą, užsimečiau kažmyro šalį. Mano palydovė prancūzė panelė Tafen išbalo kaip lavonas ir atsisakė eiti kartu, tvirtindama, kad tai pretekstas parodyti karaliui gražią moterį. Aksamitovskiui vos pavyko įtikinti ją mane lydėti. Kadangi pylė kaip iš kibiro, pasiūliau eiti per abejus rūmus jungiančias duris, bet nei sargas, nei kiti neturėjo rakto. Taip laimėjau laiko. Pasirodęs tėvas nubėgo pas karalių, kuris labai mielaširdingai jį sutiko ir pasakė man gražų komplimentą: jis, sužinojęs, kad aš tokia pat talentinga kaip ir graži, norėjęs mane pamatyti, galiausiai paskyrė adjutantą, kuris turėjo palydėti tėvą pas Narbonos grafą. Juokingiausia tai, kad aš stovėjau prie lango į gatvę, o Miuratas raitas įjojo į kiemą ir gracingai pasveikino mano palydos moteris, žiūrindamas į kiemą. Tą pačią dieną pamačiau prajojantį garsųjį Napoleoną, prieš kurį drebėjo visa Europa. Iš toli jo veidas pasirodė man griežtas, kaip pageltusio marmuro spalvos antikos biustas; jo galvai labiau tiktų laurų vainikas, o ne trikampė kepurė ar diadema.

Vilniuje vis dar buvo nepriteklius. Mano tetą ir jos draugę, gražiąją poniją Bago, pakvietė pietų maršalas Lefebbras, kuris pasiūlė poniai Bago tekėti už jo sūnaus ir skyrė milijoną frankų metinių pajamų. Vietoj vestuvių jaunuolio Vilniuje laukė mirtis. Manau, jis mirė nuo šiltinės.

Aš labai susirgau.

Visos miesto kepyklos dirbo kariuomenės reikmėms, tad tėvui ir man teko valgyti namiškiams kepamą pikliuotą duoną. Laimingi buvo tie, kurie jos turėjo, ir nemažai žmonių atsiųsdavo tarnus jos prašyti.

X SKYRIUS

Damų pristatymas dvare. – Autorė prisisega monogramą. – Daugelis piktinasi. – Ponia Abramovič, sena ponios Valevskos draugė, pristato damas. – Mišios koplyčioje. – Autorės išpūdžiai pamačius Napoleoną. – Akademijos pristatymas. – Rektoriaus kalba. – Napoleonas suteikia audienciją grafiui Šuazel-Gufje.

Vieną naktį mane pažadino ir liepė važiuoti į rūmus, kur buvo pristatinėjamos damos.

Mane labai šokiravo toks asmens sargybinių elgesys, todėl nenorėjau ten vykti, bet tėvas manė, kad mus gali blogai suprasti, kad ir taip jį laiko rusų gerbėju dėl apdovanojimo ženklų, kuriuos jis ir šeima gavo iš imperatoriaus Aleksandro. Sutikau su sąlyga, kad prisisegsiu monogramą. Kai ją gavau, neteikiau jai jokios reikšmės, bet dabar, kai imperatorius Aleksandras pateko į bėdą ir jam teko sprukti nuo priešo, maniau, kad būsiu bailė, jei paniekinsiu ir atmesiu jo gerumo įrodymą.

Tėvas man pasakė:

– Reikėtų ką nors pasiūsti pas panelę Giedraitytę ir paklausti, ar ir ji prisisegs.

– Na, man tai nerūpi.

Nežinau, kodėl man kilo ši mintis, nes visada pakludavau menkiausiems tėvo norams, bet ši dangaus įkvėpta mintis galėjo būti labai naudinga mūsų šeimai ir pelnyti man imperatoriaus Aleksandro palankumą. Jei jis galėtų sužinoti, pamaniau, bet netikėjau, kad tai įmanoma.

Nuvykau pas tetą ir jos draugę; mano vargšė teta neturėjo kuo važiuoti, nes rusai negražinamai pasiskolino jos keturis gražius arklius. Pakeliui paėmėme ponią Abramovič, kuriai Napoleonas buvo pavedęs pristatyti damas. Su ponia Abramovič imperatorius susipažino Varšuvoje. Ji buvo artima ponios Valevskos draugė ir už ją rašė laiškus Jo Didenybei. Napoleonas tai suprato ir pasakė poniai Valevskai:

– Rašykite man kaip norite, bet nenoriu, kad tarp mudviejų būtų trečias.

Visos ponios, išskyrus ponią Bago, kuri padaršino mane žvilgsniu, aiktelėjo pamačiusios, kad aš prisisegusi monogramą, ir norėjo mane priversti ją nusisegti. Pasakiau, kad nieko nedarysiu, kol nesužinosiu Napoleono valios.

– Jis jums pasakys ką nors nemalonaus, jūs nežinote, koks jis žmogus.

– Na, tiek to, – atsakiau.

– Patylėkite, patylėkite, – tildė ponia Abramovič, – jam ir sienos viską pasako.

Atvykome į rūmus ir mus įvedė į salę, kur buvo įrengtas altorius mišioms. Prieš altorių laukė Vilniaus vyskupas. Damos sėdėjo. Panelė Giedraitytė iš toli parodė, kad neturi monogramos, o aš jai parodžiau savąją. Mano dėdė grafas Kosakovskis priėjęs pasakė:

– Labai blogai padarėte, jūs nebe mano dukterėčia.

– Žinau, ką darau, – atsakiau.

Galiausiai mano tėvas, norėdamas nuraminti damas, kreipėsi į Narbonos grafą ir į Tiurenės grafą, o šie ponai jam atsakė:

– Nieko tokio, juk tai labai gražus dvariškio papuošalas, čia nėra nieko oficialaus.

Taigi nuėjau pasirodyti Napoleonui, kurio galvoje tilpo visas pasaulis ir kuris „duso senojoje Europoje“.

Durininkas sušuko: „Imperatorius!“ Pamačiau mažą storą žmogų žalia uniforma, su iškirpte ant krūtinės, balta liemene. Apsuptas maršalų, jis praskrido kaip kulka ir atsėdėjo į fotelį priešais klauptą. Po mišių taip pat greitai išėjo. Tada damas nuvedė į priėmimo saloną. Kuri iš jų nenorėjo būti pristatyta pirma? Pagaliau pirmą pristatė tetą. Pasakiusi pavardę, ji pridūrė:

– Mergautinė pavardė Potocka.

– Iš kokių Potockių, nes jų labai daug? – paklausė Napoleonas.

– Vladimiro Potockio sesuo.

Tai buvo šeimos didvyris. Iš savo dvarų Podolėje jis surinko ir savo lėšomis apginklavo pulką, prijungė jį prie Lenkijos kariuomenės, tarnaujančios Prancūzijai. Taip pat padarė ir kunigaikštis Dominykas Radvila, šios galingos šeimos vadas. Mano pusbrolis grafas Pacas ir daug kitų turtingų lietuvių jau daug metų tarnavo Prancūzijai, kovėsi su rusais, gaudavo pajamas iš savo dvarų ir net nebuvo grasinama juos sekvestruoti* ar konfiskuoti. Mano pusbrolis taip sukaupe milijonus ir investavo juos Amerikoje. Štai kas dėjosi valdant geraširdžiui Aleksandrui I, Aleksandrui Palaimintajam! Tikrai, visa tai prisiminus imi galvoti, kad skaitai pasaką „Tūkstantis ir viena naktis“.

Pagaliau atėjo mano eilė. Didžiam mano nustebimui, nuolankiai prisipažįstu, šis tikrai stebuklingas žmogus nepadarė man įspūdžio, kurio galėjau tikėtis po tos egzaltacijos, kurią jis man kėlė prieš keletą metų, kai jį matėme Lenkijos likimo lėmėju. Nuo pat jaunumės buvau didelė patriotė ir norėjau būti savo šalies Žana d'Ark. Su guvernante labiausiai mėgau šnekučiuotis šia tema. Nuo tada, kai lenkų viltys ėmė virsti iliuzijomis, Napoleonui neliko vietos mano jaunystės svajose. Žmonių gyvybių ir kraujo kaina piršta šlovė, kad patenkintų karines ambicijas ir siektų to, kas neįmanoma, man buvo atstumiantis dalykas.

Napoleonas įsmeigė erelio žvilgsnį į mano monogramą:

- Kokį apdovanojimą nešiojate? – paklausė.
- Rusijos imperatorių freilinių apdovanojimą.
- Tai jūs Rusijos dama?
- Turiu tik pasižymėjimo ženklą.

Tada Napoleonas man tarė:

- Jūsų brolis tarnauja lengvojoje kavalerijoje?
- Sir, turiu du brolius, bet jie dar netarnauja.

Jis pasigavo šią temą, nekludžiau jam. Gal jis norėjo pakalbėti apie mano pusbrolių Pacą? Paklausė ponios Oginskienės, ar jos vaikai stori ir dideli, tai jo mėgstamas klausimas. Paskui atsigręžė į mus ir šypsodamasis tarė:

- Imperatorius Aleksandras labai mielas. Jis visas jus užkariavo, ponios. Ar jūs geros lenkės?

Atsakėme jam šypsenomis ir linktelėjome galvomis. Napoleonas puoselėjo Aleksandrui gerus jausmus, nors ir sujaukė jo valstybę. Per akademijos pristatymą jis pasakė rektoriui ponui Sniadeckiui:

- Jūs visi popiežininkai. Ar imperatorius Aleksandras jus globojo?

Rektorius pagyrė Aleksandro dosnumą ir tai, kad jis globojo visas mokslo, menų ir labdaros įstaigas.

- Taip, tai šaunus valdovas, filosofas soste.

Galėjo pridurti, kad riteriškiausias iš riterių.

Reikia pasakyti, kad valdant Aleksandrui I, sekant jo paties pavyzdžiu, mandagumas buvo privalomas ne tik dvare, bet ir paties žemiausio rango valstybės tarnautojams.

Tuo metu atvyko kitas diplomatas, generolas Balaševas. Nežinojome, ką Aleksandras pasiūlė Napoleonui, tik tiek, kad išvykdamas Balaševas labai taikliai atsakė į Napoleono klausimą, kuriuo keliu traukti į Maskvą ar Peterburgą.

- Sir, kelių daug, bet vienas jų gali būti kelias į Poltavą.

Pirštinė buvo mesta, karas neišvengiamas.

Narbonos grafas liepė grafiui de Suazeliui paprašyti audiencijos pas Napoleoną: „Napoleonas vis tiek jus iškvies, geriau ateiti pačiam.“

Imperatorius buvo labai malonus; audiencijos metu kaip įprasta jiedu vaikštinėjo salone ir Napoleonas klausinėjo:

- Ar imperatorius Aleksandras tikrai nori pats vadovauti kariuomenei? Tai gerai tokiam senam kareiviui, kaip aš. Ar dideli senato įgaliojimai Rusijoje? Būčiau vengęs pralieti kraują, bet mane privertė

* Sekvestruoti – valstybės interesais uždrausti arba apriboti naudojimąsi tam tikru turtu arba jo perdavimą kitam asmeniui. (Red.)

imperatorius Aleksandras, nes nesilaikė Tilžės sutarties; kodėl jo kariuomenė taip staiga atsitraukė?

Ponas de Suazelis atsakė:

– Be abejonės, ji buvo nustebinta Jūsų Didenybės greito žygiavimo.

– Greito? Nieko panašaus, dėl maisto stygiaus praradome daug laiko. Mėsa žygiuoja kartu su kariuomene, bet duonos tenka susirasti.

Napoleonas tęsė:

– Jūs turbūt stebitės mano aplinkos prabanga; prancūzams reikia spektaklio. Aš taip sakydavau savo uošviui, Austrijos imperatoriui, kai jis stebėdavosi. Paprastumas negali tikti iškilusiam kareiviui, nors jis tinka paveldėjimo teise turinčiam valdovui. Beje, ar jūs patikėtumėte, kad derybų su imperatoriumi Aleksandru metu buvau priverstas iškelti sosto paveldėjimo klausimą. Paveldėjimo teisė geriau nei abejotina rinkimų sėkmė. Lenkija tai puikiai įrodė.

Ponas de Suazelis prisipažino, kad labai stebėjosi tokio žmogaus tokia kalba.

XI SKYRIUS

Narbonos grafo būdas ir kalba. – Jis susipažįsta su autore. – Grafo Paco Napoleonui surengta šventė.

Susipažinau su Narbonos grafu per šokių vakarėlį su arbata ir pikliuota duona.

Dar negalavau, todėl nešokau. Žiūrėdamas į mane, Narbonos grafas kalbėjo tetai:

– Ar nebūtų galima, paprašius šių ponų, įkalbėti šią jauną būtybę šokti?

Aš pyktelėjau ir paprašiau tetos pasakyti, kad man nereikia paslaugų.

Teta ėmė juoktis:

– Jūs nepažįstate pono de Narbono, jam linksma, kai kalba priešingai, nei reikėtų suprasti.

Tokie pokštai jam nesisekė Vienoje su manieringomis austrų damomis, bet aš tuoj supratau žaidimo taisykles. Man bešokant jis susirado mane ir tarė:

– Pasistenkite būti grakštesnė ir ne tokia kasdieniška.

– Padarysiu kas įmanoma, pone grafe, bet nemanau, kad tai pavyks.

Juokdamasis pasakė, kad esu medus prancūziškoms musėms. Vaikštinėjant po botanikos sodą jis priskynė man daugybę rožių ir pasakė:

– O, jei mane per langą mato profesorius, tai turi smarkiai keikti prancūzišką uniformą už tokius nuostolius.

Paskui norėjo ištekinti mane už prancūzo, bet, kaip pats sakė, nepažinojo manęs vertų. Iš tikrųjų manau, kad būčiau sutikusi už jo tekėti, toks jis man atrodė mielas ir sąmojingas. Tarp kitko, jis buvo gražus senis, išraiškingo veido, taisyklingų bruožų, baltos glotnios odos, didelių juodų akių; buvo kalbama, kad jis – Liudviko XV sūnus.

Ponas de Narbonas kartais taip pat būdavo kandus. Vieną dieną kalbėjome apie Ponią G*** ir jos dukrą, kuri nepaliko ramybės Basano kunigaikščio ir todėl šis buvo vadinamas kankiniu.

– Jūs sakote kankinys! Jis tikras pranašas! Argi nesuprantate, kad jis įkrito į vilkduobę?

Basano kunigaikštis paragino mano pusbrolių Pacą surengti pokylį Konfederacijos akto pasirašymui paminėti; tą pačią dieną katedroje buvo laikomos Te Deum mišios, per kurias visi buvo prisisegę tautinių spalvų kokardas. Kūriau savo tualetą taip, kad šios trys spalvos būtų kuo patrauklesnės. Apsivilkau krepo suknelę, papuoštą gyvomis rugiagėlėmis, raudonais gvazdikais ir baltomis leukonijomis. Mano pusbrolis iš patriotizmo žavėjosi šia idėja, mano piešimo mokytojas ir universiteto profesorius gerasis Rustemas ją pavadino meniška.

Iš pradžių su panele Tafen ir savo tarnaitėmis nusileidau į gatvę pažiūrėti, kaip iliuminuoti rūmai, kokie transparentai ir t. t. Vienas vaizdavo labai tikrovišką Napoleoną, nuimantį Lenkijos grandines; Lenkija

buvo pavaizduota kaip kape gulinti graži moteris, apačioje buvo parašyta: „Keršytojas jau čia, drebėkite.“ Prie kitų durų auksinis erelis, apsuptas žaibų, jungė Lenkijos ir Lietuvos herbus.

Gatvėje telkėsi minia. Aplink save girdėjau: „Štai graži moteris, nuostabi galva. Anksčiau jos nematėme.“ Mane apėmė baimė; čiupau panelę Tafen už rankos ir skubiai grįžau į rūmus. Teta džiūgaudama priiminėjo svečius. Pasitraukiau į pokylių salės kampą. Narbonos grafas atėjo pasakyti, kad aš tikrai savo vietoje, kad esu labai paniurusi ir galiu tikėtis būti čia ištremta visą vakarą.

– Tikiuosi, pone grafe, kad jūs būsite maloningas ir ateisite panuobodžiauti su manimi.

Bet atskubėjo teta ir išsitempė iš ten, nes su kitomis poniomis reikėjo pasitikti Napoleoną, apie kurio atvykimą jau buvo pranešta; jis retai teikdavo tokią malonę privatiems asmenims, sakiau tai savo pusbroliui, kai kelios valandos prieš pokylį sužinojau naujieną iš Narbonos grafo.

Po pirmojo signalo visi kunigaikščiai, maršalai kone užsimušdami, sumišusiais ir labai keistais veidais iš tikrųjų puolė pasitikti imperatoriaus. Teko leistis laiptais per kelias pakopas; ta meilė tėvynei verčia daryti gan keistus dalykus!

Napoleonas atvyko karieta, lydimas raito vyriausiojo arklininko pono de Kolankūro. Jam padėjo suolelį kojoms, tarsi žemė būtų neverta, kad ją mindžiotų imperatoriaus koja; jis užlipo laiptais aidint šauksmams: „Tegyvuoja imperatorius!“ Šauksmai jį lydėjo iki salono. Muzikantai grojo jo mėgstamą Grėtri ariją „Kur gali būti geriau nei šeimos prieglobstyje“. Jis apėjo visas damas ir iš karto atpažino mane.

– A, tai jūs rūmų dama.

Ir paklausė panelės Giedraitytės:

– Jūs taip pat turite monogramą, kodėl neprisisegėte?

Panelė Giedraitytė pradėjo ilgą kalbą; girdėjau žodžius Tėvynė, aplinkybės ir t. t.

Imperatorius atsakė:

– Kodėl gi, galima būti gera lenke ir nešioti monogramą.

Ir ėmė juoktis varstydamas mane protingu žvilgsniu ir rodydamas labai gražius dantis. Pridūrė, kad imperatorius Aleksandras buvo labai malonus, nes apdovanojo mus šiais pasižymėjimo ženklais.

Šeiminko pritarimas aiškus, dabar visi galėjo sakyti komplimentus ir girti mano valingumą. Napoleono veidas buvo mielas, kai nušvisdavo gražia šypsena, o pažvelgus iš arčiau net jo blyškumas visai nekrito į akis. Įdomu tai, kad jo fizionomija rodė gerumą, o ne protą. Ponia Abramovič buvo teisi, teigdama, kad sienos jam viską pasako. Jis žinojo menkiausias paskalas. Priėjęs prie tetos ir jos draugės, tarė:

– Žinau, kad abi norite skirtis. Tad paskubėkite, nes netrukus skrybės bus uždraustos.

Prasidėjo šokiai. Imperatorius atsisėdo į fotelį, savotišką laikino sosto imitaciją, ant kilimo ir pagalvėlės, kurią nustūmė koja, ir labai gerai padarė, nes juokingai atrodė. Maršalai ir kiti dignitoriai stovėjo ratu aplink fotelį. Pokylyje išbuvo apie dvi valandas.

Patiekė nepaprastai gausią ir prašmatnią vakarienę; ją ruošęs mano tėvo vyriausiasis virėjas pasirodė švaistūnas tokį sunkmetį. Teta vėliau papasakojo, kad vykdama į pokylį matė, kaip gatvėje iš bado nualpo ir mirė žmogus. Tai baisu. Prabanga ir skurdas! Koks kontrastas! Štai iš ko sudarytas pasaulis.

Pasibaigus pokyliui, man pasiūlė pajodinėti arkliu, kad atsipalaiduočiau, bet pakankamai valdžiausi ir atsisakiau, nes buvau miegojusi tik dvi valandas. Narbonos grafas davė man savo arklį ir garantavo, kad jis labai ramus. Dėl to nesijaudinau, nes buvau drąši amazonė, nuo keturiolikos metų jodinėjusi visokiais arkliais; stengiausi būti panaši į Žaną d'Ark. Buvau aistringa jodikė. Kai sužinodavau apie pasijodinėjimą, negerdavau, nevalgydavau, nemiegodavau, keldavausi ketvirtą ryto. Guvernantė sakydavo:

– O, mano vaikelį, kaip aš baiminuosi dėl tokių stiprių jūsų aistrų.

Ką gi, ji klydo, nes visada teturėjau tą vienintelę – „arklišką“ – aistrą. Visada iš anksto perspėdavau šunininką, treniravusį mūsų žirgus, kad nesėstų ant manojų. Iš prigimties labai energingas šis žirgas pats leisdavosi šuoliais. Tėvas bardavo šunininką, o tas išdavikas sakydavo:

– Panelė uždraudė sėsti ant jos žirgo.

Tada bardavo „panelę“.

– Jūs nenurimsite, kol nūsusksite sprandą, – sakydavo tėvas. Be to, jis vadino mane „Kazoku“.

Didžiam mano nusivylimui, prasidėjus kampanijai, tėvas perleido visus žirgus imperatoriaus Aleksandro adjutantams, o generolui Kosakovskui padovanojo tokį puikų žirgą, kad jį pastebėjo Napoleonas, o tuo viskas pasakyta. Žirgus tėvas augino nuosavame žirgyne. Generolo Kosakovskio žirgas dalyvavo Rusijos, paskui Prancūzijos kampanijose ir grįžo ramiai baigti savo karjeros ir numirti iš senatvės pas šeimnininką, kuris parke pastatė jam paminklą su labai garbingu užrašu apie jo karinius nuopelnus.

Visi ponai iš Napoleono dvaro per pokylį mums teigė, kad imperatorius buvo labai gerai nusiteikęs, labai malonus. Tylėjau. Napoleonas negalėjo varžytis salone su Aleksandru, nes šis buvo įsikūnijęs mandagumas, o Aleksandras savo sugebėjimais neprilygo Napoleonui mūšio lauke.

XII SKYRIUS

Pasijodinėjimas. – Autorė susitinka su Napoleonu Zakrete. – Zakreto „vakardienos griuvėsiai“. – Gražus imperatoriškosios gvardijos paradas. – Lenkijos karaliaus rinkimai. – Imperatoriaus sekretorius ponas Le Lornas d'Idevilis (Didevilis). – Autorės apsakymas „Vanda ir Ritigeris“.

Dalyvavau jodinėjime, kurį galima pavadinti istoriniu dėl susiklosčiusių aplinkybių. Su manimi buvo ponia Bago ir pulkininkas Gelgaudas, tas pats, kurį per 1830 metų sukilimą Klaipėdoje nukovė fanatikas lenkas, be įrodymų apkaltinęs išdavyste. Arklius mums paskolino Saksonijos karaliaus vyriausiasis arklininkas grafas Potockis. Mane pasodino ant to, nuo kurio pats nukrito, nors ir buvo vyriausias arklininkas. Jis sielojosi ne tiek dėl to, kad mūsų akivaizdoje išlėkė iš balno, kiek dėl to, kad matė, anot jo paties, ilgaliežuviai, ir grumai*, grįžę namo, tyčiosis iš jo. Šis bjaurus gyvulys turėjo įprotį suktis vietoje; taip jis pasielgė man užsėdus, ir ponia Bago ėmė garsiai rėkti, nes jau regėjo mane ant žemės, bet aš jį švelniai paglosčiau ranka ir nuraminau. Kitą kartą siauroje gatvelėje jis taip šoktelėjo vietoje, kad išlėkiau iš balno ir tik dėl savo miklumo pataikiau atgal. Iš atsargumo buvau priversta jo atsisakyti. Pagaliau tėvas atsiuntė kitų žirgų iš savo žirgyno; šie buvo puikiai dresuoti ir patikimi.

Vos išjoję už miesto vartų susitikome imperatorių su puošnia palyda – jie grįžo iš Zakreto. Napoleonas prijojo arčiau mūsų ir paklausė, ar mes geros „raitelės“. Kadangi draugė nesiryžo kalbėti, atsakiau:

– Sir, nesigirsime, kad esame geros „raitelės“, mes tik labai mėgstame jodinėti.

Po šio atmintino susitikimo pajoję toliau pamatėme Zakretą, dar neseniai tokį puošnų pokylio kūryje, dalyvaujant meiliausiajam valdovui. Jis buvo nusiaubtas! Žirgai žengė grindimis, ant kurių šokau su Aleksandru. Apelsinmedžiai buvo išvartyti, sulaužyti. Elegantiškai įrengti rūmai buvo visiškai nusiaubti. Puikius šiltnamius, pilnus egzotiškų augalų, nuniokojo ir apiplėšė ne tik kareiviai, kuriems tai tebuvo malonumas niokoti, bet ir kai kurie miestiečiai. Dilgėlės ir dagiai augo ten, kur žydėjo rožės, kur noko ananasai... Krioklys išdžiūvęs. Slegianti tyła viešpatavo visur, kur girdėjau sklindant muzikos garsus, linksmybės ir malonumo akcentus. Tik paukščiai linksmai tebegiedojo ir nebuvo apleidę pavėsingos tankmės. Trumpai kalbant, Zakretas tapo karo ligonine. Vaikščiodami per tuščias sales aptikome ant žemės gulintį generolo Benigseno biustą be galvos. Grafas Potockis tarė:

– Jis niekad nebuvo toks panašus.

Tai labiau pikta nei teisinga. Generolas buvo talentingas kariškis, tai įvertino, bet Napoleonas Tilžėje jam pasakęs: „Generole, jūs buvote labai piktas.“ Gal tai buvo užuomina apie Pavelo I mirtį? Vieną kartą per didelį labai gražios imperatoriaus gvardijos paradą Napoleonas prajojo visai pro pat mus. Jis

* Grumas – tarnas, lydintis raitelį arba ekipažą. (Red.)

pastebėjo poniją Bago. Netrukus prie jos pribėgo pažas, paklausė pavardės ir pasiteiravo, ar ji lenkė. Ponai iš mūsų kompanijos ėmė piktai pokštauti ir tarėsi matą, kaip ponija Bago tampa antrąja ponija Valevska, bet nieko neįvyko.

Vieną vakarą keletas damų ir ponų, susirinkę pas mano tetą, rinko Lenkijos karalių. Kiekvienas turėjo savo kandidatą. Pradėjo, aišku, nuo Napoleono. Ponas de Narbonas kalbėjo:

– Kadangi imperatorius turi maniją rinkti karūnas, galimas daiktas, kad ir ši tiks jo galvai.

Paklausė, ką rinkčiau aš. Nesusimąščiusi atšoviau:

– Nepažįstu visų šių ponų.

Atsakymas turėjo nuskambėti labai kvailai. Man dažnai išsprūsdavo ir dar naivesni žodžiai.

Panelė Tafen paprašė, kad duočiau ponui d'Ideviliui, imperatoriaus sekretoriui ir vertėjui, puikiai mokančiam rusų kalbą, nes keletą metų gyveno ir dirbo ambasadoje Peterburge, paskaityti savo trumpą apsakymą „Vanda ir Ritigeris“; jo turinys buvo iš Lenkijos istorijos su pagiriamosiomis užuominomis Napoleonui. Parašiau jį tarp šešiolikos ir septyniolikos metų ir nesigirdama galiu pasakyti, kad tai gana puikus kūrinys tokiai jaunai merginai. Prisimenu, kad kūriau jį laisvalaikiu, vakarais; įsitaisydavau fotelyje ir apsimesdavau miegančia, o galvoje dėliodavau sakinius. Sesuo sakydavo: „Žvilgtelkit į šitą Sofiją – užuot dalyvavusi pokalbyje, ji miega.“ Vos išmokusi rašyti, ėmiau linksmintis kurdama. Norėjau parašyti tragediją apie Saliamono teismą; pirmasis paveikslas išėjo labai patetiškas, bet pradėjau nuo atomazgos – pusiau perkirsto vaiko – ir nebeturėjau ko rašyti toliau. Ėmiausi komedijos ir man sekėsi geriau, nes jai nereikia logikos. Vyresnysis brolis perrašinėdavo mano pjeses savo gražia rašysena, o jaunesnysis iliustruodavo; būdavau sužavėta. Prieš imdama vaizduoti Žaną d'Ark, buvau mėnulio karalienė; žemėje nemačiau nieko gražaus. Saulė pernellyg akino, mėgau švelnią spindinčią mėnulio šviesą. Tad tebūnie mėnulis. Buvau nuostabi karalienė, mano karalystėje žibėjo auksas ir deimantai. Mažoji pusseserė buvo freilina, vienas mano brolių – vicekaralius, kitas – didysis medžioklis. Liečiau sudaryti visų, gaunančių mano pensijas, ir dvaro pareigūnų sąrašą. Ši neišsenkančios fantazijos kvailystė tesėsi kurį laiką, to niekada nepamiršiu. Kai man kildavo neįprastų minčių, mama visuomet sakydavo: „Sofija vis dar savo mėnulio karalystėje.“ Mano Vanda, pirmoji Lenkijos karalienė, kurią įsimylėjo vokiečių kunigaikštis, pasirinko mirtį – nusiskandino Vysloje Krokuvoje, bet nesutiko tekėti už svetimšalio valdovo. Apie tai pasakojamos legendos ir kroviečiai dainuoja dainas. Įsivaizdavau, kaip pagonė Vanda tariasi su orakulais Lėliu ir Poleliu (pagal Kastorą ir Polideuką) girios glūdumoje: „Didysis žynys, perspėtas dėl karalienės likimo, ruošėsi aukojimui ir kalbėjo paslaptinius žodžius. Jis įmetė į laužą atsineštas žoles, kurios paskleidė aplink karalienę migdančius dūmus. Jis iššaukė iš Morfėjaus karalystės švelnius sapnus. Vandą įveikė jų galia ir ji, prarasdama pojūčius, palaiptamsi užsnūdo. Ją tuoj apninka daugybė malonių sapnų ir ji regi tėvynės istoriją nuo seniausių laikų. Lyg pro tirštą rūką ji mato, kiek daug jos pirmtakų vaidijasi dėl sosto ir dėl tų nesutarimų kenčia šalis. Svetimšaliai atneša naują religiją ir šalis ją džiaugsmingai priima. Karaliai nukariautojai plečia Lenkijos ribas, o kraštas dejuoja nuo jų despotizmo. Pagaliau Lenkija ryžtasi nusikratyti jungo ir apriboti valdovų valdžią karaliaus rinkimais, nes paveldimas sostas – visų nelaimių, pilietinių karų ir anarchijos šaltinis. Paskui šalyje atsiranda svetimšaliai valdovai, lobstantys iš jos. Kartu su prabanga jie atneša moralinį nuosmukį ir rengia Lenkijai visuotinį ir greitą žlugimą. Paskutiniame sapne Vanda aiškiau mato jauną karalių, karūnuojamą moters; jis sėdi gėlių soste išglebęs ir persisotinęs malonumais. Įvairios blogybės jam atiduoda pagarbą. Atrodo, kad jis miega tarp didelių malonumų ir nemato po kojomis grasinančios jį pasiglemžti prarajos ir debesų, besitelkiančių virš galvos. Smogia žaibas. Iš debesies tarp žaibų pasirodo trys juodi ereliai ir puola baltą erelį, kuris nesėkmingai kaunasi su jais ir, įveiktas visų trijų, tampa jų grobiu. Griaudžia perkūnas, trenkia žaibas, griūva ir atsivėrusioje prarajoje prasmenga sostas. Iškyla griuvėsių apsuptas kapas, o šį liūdną reginį gili tamsa papuošia juodo krepo kaspinais. Staiga pasirodo šlovės apgaubtas genijus, jis skuba, palikdamas paskui save šviesos juostą, virš jo galvos sklendo auksinis erelis, jam nebaisūs jokie sunkumai, jam

įsakius, dingsta kliūtys, priartėjus, traukiasi naktis, jis atveria kapą ir atgaivina moterį gražiu ir kilniu veidu.

Kol ponas d'İdevilis skaitė mano rankraštuką, retkarčiais aikčiodamas (į tai aš nekreipiau dėmesio), kalbėjau su kamerdineriu, apsikrikštijusiu turku, kuris ką tik grįžo iš kaimo ir atvežė naujienų iš mano brolio, taip pat didelę pintinę leukonijų, šviežio sviesto ir kitokių skanumynų, kuriuos pamačiusi šokinėjau iš džiaugsmo. Galų gale Kalzibaša pasakė, kad savo linais garsėjanti Rokiškio žemė, esanti Kuršo pasienyje, nenukentėjo nuo kariuomenės, nes maršalas Makdonaldas savo korpuse palaikė idealią tvarką. Apsidžiaugiau išgirdusi visas šias naujienas ir linksmai riktelėjau:

– Na, panele Tafen, kokie jie ten laimingi, jie nematė nė vieno prancūzo!

Ponas d'İdevilis liovėsi skaitęs.

– Kaip mus čia myli, – pasakė.

Truputį sutrikau:

– Aš ne apie prancūzus, aš apie kariuomenę.

– Taip, taip, suprantu, apie plėšikus.

Jie buvo įvairiausių tautybių, ne tik prancūzai.

Baigęs skaityti, atkakliai prašė mano leidimo išsinešti knygelę.

Paskyriau ją mamai, – atsakiau ponui d'İdeviliui, – ir dar niekas jos neskaitė.

– Būkite rami, aš grąžinsiu.

– O ką jūs su ja veiksitate? – paklausė panelė Tafen. – Juk jūs ją jau skaitėte.

– Turiu idėją.

Sutikau, nes nenorėjau sureikšminti smulkmenų. Kad pailsėčiau nuo visko, mėgau vaikštinėti tik su savo drauge. Atsisėsdavau prie upės ir žiūrėdavau į raibuliuojančias bangeles, skubančias viena paskui kitą. Tokiomis minutėmis atsipūsdavau nuo to pašėlusio, svetimo mano svajotojos prigimčiai ritmo, kurio jau daug dienų negalėjau išvengti. Čia pamiršdavau politinius įvykius, vejančius vienas kitą taip pat greitai, kaip bangelės po mano kojomis, visas tas kariuomenes, tautas, lyg išpranašautas Šventajame Rašte: „Jie ateis iš toli, vieni iš šiaurės, kiti iš vakarų žemės, o kiti iš pietų žemės.“ Taip pat pamiršdavau valdovus Aleksandrą ir Napoleoną!

Tos mintys sukeldavo man neįveikiamą liūdesį (tai buvo nuojauta), bet man jos buvo mielesnės nei visuomenės šurmuly, kylantis dėl lengvabūdiškumo, dykaduoniavimo, tuštybės. Buvau laiminga užsisklendusi savyje, juk tiek daug žmonių bijo mąstyti! Užjaučiu juos. Melancholiją mėgau labiau nei linksmybes, bet to nesakiau, nes mane būtų laikę romantike, o to nebūčiau galėjusi pakęsti.

Vieną vakarą susimąsčiusi grįžau iš tokio intymaus pasivaikščiojimo ir išgirdau, kaip kareivis pasakė draugui:

– Žiūrėk, mirštanti nekaltybė!

Tie žodžiai labai prajuokino panelę Tafen.

XIII SKYRIUS

Napoleonas išvyksta į kariuomenę. – Basano kunigaikštis. – Romos karaliaus portretas. – Autorės įspūdžiai. – Možaisko, arba Borodino, kautynės. – Maskvos užėmimas.

Daugiau nei penkiolika dienų pabuvęs Vilniuje, Napoleonas išvyko persekioti fantastiškosios rusų kariuomenės, kuri nuolat išsprūsdavo iš jo rankų ir vengė kautynių. Buvo paklaudyta Bernadoto patarimo: „Traukitės nuo „didžiojo mūšių laimėtojo“ ir jūs įviliosite jį į žabangas.“ Taip elgiantis Smolensko gynyba, net Borodino kautynės tebuvo nenaudingi susidūrimai ir kraujo praliejimas. Buvo galima tiksliai numatyti, kad kautynėse sėkmė lydės prancūzus ir jų didįjį kapitoną.

Kai Vilniuje sužinota, kad generolas Kutuzovas ėmė vadovauti kariuomenei, Basano kunigaikštis man pasakė: „Tikėkimės, kad netrukus bus taika, nes Kutuzovas turi talentą leisti sumušamas.“

Gerasis Basano kunigaikštis, labai draugiškas man ir tėvui, pranešdavo mums naujienas. Iš jo sužinojome apie Smolensko užėmimą, jis mums perskaitė kunigaikščio Nešatelio ir pono d'Idevilio laiškus; pastarasis pranešė, jog imperatorius įsitikino, kad grafas Tyzenhauzas yra geras lenkas. Manau, pasitarnavo knygelė.

Vieną rytą atvykau pas kunigaikštį pasižiūrėti Romos karaliaus portreto, imperatorienės atsiųsto imperatoriui per rūmų merą poną Bose. Mane nustebino toks mero titulas.

– Na, – atsakė juokdamasis kunigaikštis, – mes nebegyvename karalių tinginių laikais.

Nesitikėjau rasti kunigaikštį namie, bet jis pasitiko mane prieškambarėje ir nuvedė prie to portreto, nutapyto Žeraro. Man pasirodė, kad mažasis Romos karalius labai panašus į savo tėvą. Prisimenu, kai tai pasakiau imperatoriui Aleksandrui, šis tarė:

– Jam labai pasisekė, nes pasklidę gandai kėlė abejonių.

Vis kalbos apie netikrą tėvą, kaip ir apie Bordo kunigaikštį. Romos karalius buvo nutapytas pusiau gulom ant žalio aksomo pagalvėlės, aprengtas tik plonais marškiniais, krentančiais nuo gražių pečių, viena ranka žaidžiantis mažu žaisliniu dramblio kaulo skeptru, kita besiremiantis į gaublį, pastatytą šalia didžiojo Garbės legiono ordino, kuris karališkajam vaikui tegalėjo būti nereikalingas niekutis. Tame vaikiškame veide atsispindėjo ryžtas ir nepaprastas charakteris.

Kunigaikštis pažadino mane iš gilaus susimąstymo prie portreto, kaip šypsodamasis pats man pasakė. Pamiršau, kur esu, ir mažiau, kokio likimo vieną dieną sulauks tokio garsaus tėvo vaikas. Tai buvo neaiški ateities vizija, kilusi dėl aiškiaregės prigimties, nes vaikystėje turėjau polinkį į lunatizmą ir man liko retai apgaunanti nuojauta.

Gavau leidimą, kad mano piešimo mokytojas Rustemas padarytų portreto kopiją. Visada mandagus kunigaikštis sutiko su sąlyga, neva jis apie tai nieko nežino.

Basano kunigaikštis papasakojo apie labai neįprastą Napoleono, pono d'Idevilio ir kazoko pasivaikščiojimą; imperatorius neišsidavė, kas esąs, ir linksminosi klausinėdamas vertėją apie Prancūziją, dabartinį karą; kazokas atsakinėjo labai natūraliai ir aiškiai reikšdamas savo nuomonę. Pagaliau jo paklausė, ar yra girdėjęs apie Napoleoną. Kazokas atsakė: taip, jis žinąs apie jo žygį į Egiptą ir kad joks priešas negali jo įveikti.

– Ar norėtum jį pamatyti?

– Žinoma.

– Tai žiūrėk, štai jis.

Vargšas kazokas buvo priblokštas ir sužavėtas; iš jo buvo neįmanoma nei žodžio ištraukti, nei priversti nukreipti akis nuo jį sukrėtusio objekto.

Laikinosios vyriausybės įsakymu buvo telkiama keletas lietuviškų pulkų. Tėvas iš karto buvo paskirtas pulkininku, bet visai tuo nesidomėjo, nes nenorėjo tarnauti; pulkui vadovauti komandiravo poną L***, pulkininką leitenantą.

Mano brolis savo lėšomis suformavo raitųjų artileristų kuopą, jį aprūpino tik patrankomis. Visi tie parengiamieji darbai, pratybos, apginklavimas vyko lėtai, kitaip ir būti negalėjo; žmonių buvo, bet prieš duodant jiems į rankas ginklą reikėjo išmokyti juo naudotis.

Napoleonas rašė kunigaikščiui de Basano: „Gavau iš Lietuvos dideli pastiprinimą – atvyko Oginskis su trimis garbės sargybiniais.“

Vieną dieną pas mane atbėgo visai uždusęs kunigaikštis de Basano ir pranešė apie didelę prancūzų pergalę prie Možaisko; aišku, aš neaprašinėsiu detalių, tai istorikų sritis, čia rašo moters plunksna, bet mane labai prislėgė vienas Napoleono sakinytis apie Možaisko, rusų vadinamo Borodino, mūšį. „Tai buvo gražiausias, kokį galima regėti, mūšio laukas!“ Gražiausias, nuklotas žuvusiųjų, mirštančiųjų, sužeistųjų kūnais. Kunigaikštis tikėjosi, kad netrukus Maskva bus paimta ir jis vyks ten pasirašyti taikos sutarties. Laikas netrukus parodė, kad viena sostinė nenulemia karo baigties.

Vieną rytą aplankiau senelės seserį, gražaus benediktinų vienuolyno (įsteigto Pacų) vyresniąją. Vienuolyną buvo užėmę prancūzai ir įrengę ten ligoninę, o visas vargšes šventąsias aveles išsiuntę „į aptvarą“, į bernardinų vienuolyną. Iš visų mūsų prašymų dėl vargšės vyresniosios (vienuolyne ji gyveno nuo ketverių metų) prancūzai tik juokėsi, tvirtindami, kad kartu vienuolėms būsią linksmiau; tik grįžus rusams iškovojau senelės seseriai teisę sugrįžti atgal. Atrodo, ir dabar regiu tą mažą, gerą senutę, baltą kaip pats skaidriausias vaškas, su juodo gazo vualiu ir šermuonėlio kailiu apsiūtu gobtuvu, dosniai vaišinančią mane meduoliais, nuostabiomis pieniškomis bandelėmis iš gryniausių kviečių. Šis Pacų įkurtas vienuolynas buvo labai turtingas, kaip ir kitos Pacų išlaikomos institucijos Lietuvoje, pavyzdžiui Šv. Petro ir Povilo bažnyčia prie Vilniaus, ten yra ir trofėjai, etmono Paco atimti iš nugalėtų turkų. Taip pat kamaldulių vienuolynas prie Kauno, su nuostabia, marmuru ir paveikslais iš Italijos (Florencijos Pacių atminimas) puošta bažnyčia. Vienuolynas ir bažnyčia buvo atiduoti graikų apeigų vienuoliams, o visi religiniai dovanojimai 1835 metais konfiskuoti vyriausybės. Savo brolio grafo Zibergo karieta nuleistomis užuolaidomis senelės sesuo pirmą kartą gyvenime pervaziavo visą miestą ir jo nepamatė. Ją visur lydėdavo jos numylėtinė jaunutė žavinga vienuolė, kuri labai mėgo klausinėti mane apie pokylių tualetus ir naiviai kalbėjo: „Tai turėtų jums labai tikti!“ Nieko jai nesakiau, bet galvojau: „Vargše sesute, jums tai irgi labai tiktų.“ Būtent vienuolyne išgirdau pirmąją žinią apie Maskvos paėmimą. Nestoję į mūšį, rusai pasitraukė iš jos rugsėjo 7-ąją. Naujieną patvirtino nepatenkintas Basano kunigaikštis, diplomato kakta nuslinko rūpesčio šešėlis. Gailėjosi, kad nėra mano tėvo (buvo išvykęs kelioms dienoms į kaimą), nes norėjo smulkiau paklausinėti apie Maskvos apylinkes. Nebekalbėjo apie greitą išvykimą. Po kelių dienų atėjo paskaityti naujų laiškų iš Maskvos apie siaubingą gaisrą, beveik visai sunaikinusį miestą. Šie įvykiai gerai žinomi, juos aprašė mačiusieji tai savo akimis, tad atsiminimuose apie juos nekalbėsiu.

XIV SKYRIUS

Miestietiška komedija Vilniuje. – Nerimastingos žinios iš kariuomenės. – Pasirodo kazokai. – Korpija. – Kunigaikštis Juozapas Poniatovskis. – Atsisveikinimo vakarienė pas Basano kunigaikštį. – Napoleonas prie Vilniaus vartų. – Prancūzų pasitraukimas. – Grafas Tyzenhauzas išvyksta su laikinąja Lietuvos vyriausybe. – Autorė lieka Vilniuje.*

Kol vyko šie svarbus įvykiai, Vilniuje buvo rodomos komedijos „Demustje moterys“, „Revanšas“, „Rikošetai“, nes reikėjo linksmintis ir užsimiršti; horizontas kasdien vis labiau temo. Kodėl Napoleonas, aklai pasitikėdamas savo žvaigžde, nepanoro apsistoti Smolenske ir paklausti generolų patarimų? Jis jautė praleidęs progą, nes vėliau kalbėjo: „Negi mano brolis Aleksandras nori priversti mane suvaidinti Karolio XII vaidmenį!“ Jis tikėjo taika ir per tą tikėjimą prarado Maskvoje daug laiko, o paskui, labai anksti prasidėjus žiemai, buvo priverstas grįžti tuo pačiu keliu per nuniokotą, sugriautą šalį! Ruduo buvo gražesnis nei paprastai, ir Napoleonas nepatikliai sakydavo savo sekretoriui bei vertėjui:

– Na, tai kur tie jūsų šalčiai ir šalnės?

Žiema netruko pateisinti savo vardą, jau gruodžio pradžioje parodė aštresnius nei kada anksčiau nagus. Jei Napoleonas nors kiek būtų numatęs ateitį, Šventosios Elenos saloje būtų pamatęs kapą, iškylantį iš apsnigtų ledinių Rusijos stepių!

Pagaliau atėjo metas, kai nutrūko komunikacijos su didžiąja kariuomene, kazokų būriai pasirodydavo įvairiose vietose. Į Vilnių slaugyti išnešto iš mūšio lauko vyro paskubomis atvyko maršalienė Udino, Redžio kunigaikštienė. Niekad nepamiršiu jos išraiškos, kai pasiteiravusi, ar turiu brolių ir ar jie tarnauja, tarė: „Tuoju prasidės jūsų vargai!“ Tie žodžiai tikrai buvo pranašingi. Imperatorius Aleksandras su gilia pagarba kalbėjo apie maršalienę Udino.

* Korpija – jau nebenaudojama tvarstomoji medžiaga. (Red.)

Basano kunigaikštis vaidino ramų, nors toli gražu toks nebuvo, ir mums kalbėjo, kad imperatorius netrukus įsitaisys žiemos būstuose, o mes, kad vakarai nebūtų nuobodūs, turėsime aukštuomenės teatrą ir t. t. Mano tėvas savo ruožtu planavo įtaisyti mane žiemos būste kaime, nors aš tuo visai nesizavėjau. Vienatvė šiltuoju metų laiku – puiku, bet kai sniegas ir šerkšnas – ačiū! Vilniuje sklido neramios žinios, kalbėjo, kad vos už dvylikos lė pasirodė kazokai. Lietuvių pulkai buvo įkurdinti aplink miestą. Drąsiai nujojau su tėvu į brolio pulką. Tėvas klausė manęs, ką darysiu, jei pasirodys kazokai. Atsakiau, kad mielai pasižiūrėsiu į susirėmimą. Prie mūsų prisijungė daug jaunų prancūzų karininkų, maršalo Udino adjutantų, jie visi buvo mūsų teatro aktoriai; juos pasiuntė į žvalgybą su keliais būriais. Jie palydėjo mus į miestą, paprašė mano palaiminimo, kad leisčiau pabučiuoti ranką, nes tai atneš laimę, apgailestavo, kad vakare negalės dalyvauti grafo Hogendorfo pokylyje; mažasis Termų grafas, kaip ir kiti, turėjo kišenėje dviejų ar trijų vaidmenų tekstus. Volteras taikliai apibūdino prancūzus: apsukruoliai dvare ir didvyriai Marso lauke.

Vakarais dažniausiai pašydavome korpiją. Basano kunigaikštis dirbdavo su mumis ir geriausios nuotaikos būdavo tada, kai reikalai būdavo blogiausi. Neapolio karaliaus sekretorius ponas Lesa man parašė nuostabių eilių apie korpiją. Štai keletas eilučių, kurias atsimeinu:

Ir pas Kloris, ir pas Sofi
Lyg sniegas, lyg dangaus rasa
Iškrinta korpija švelni,
Iškrinta korpija balta.
Tau pašo korpiją, kary,
Dorybė, rankų šiluma,
Nors tu ir sužeistas esi,
Bet nugalėtas tai dar ne.

(Laisvas vertimas)

Rimas nebuvo sklandus.

Ligoninės, kuriai aš tiekiau mano namuose paruoštą korpiją, direktorius pasakojo siaubingas detales apie nepriteklių, prancūzų valdininkų godumą, nerūpestingumą. Jie parduodavo popieriaus fabrikams visą iš Prancūzijos atsiųstą korpiją, o sužeistuosius tvarstydavo šienų, pakulomis. Šis šaunus vyras kalbėjo:

– Jei Basano kunigaikštis, užuot lakstęs paskui moteris, aplankytų ligonius, būtų kitaip.

Ach, jei čia būtų imperatorius!

Pirmasis iš kariuomenės „grįžo“ mano pusbrolis grafas Mykolas Bžostovskis. Jis paliko Napoleoną ir generalinį štabą Smolenske, o pats negalėjo grįžti per Minską, jau užimtą rusų. Jis mums pasakojo negirdėtus dalykus apie didžiąją kariuomenę, sakytum pasaką.

– Įsivaizduokite, – kalbėjo, – kad tai Venecijos karnavalas arba Toledo gatvė Neapolyje, tai jau nebe kariuomenė. Abejoju, ar benorės spektaklio Vilniuje.

Manau, kad Basano kunigaikštis prašė pusbrolio sušvelninti savo pasakojimus. Jie buvo tik pernelyg tikroviški, mes savo akimis pamatėme liūdną realybę. Atvykstantieji iš kariuomenės kėlė gailėstį, jie buvo nukamuoti nuovargio, šalčio, išsekę. Kokia rykštė tas karas! Anglai turėjo džiūgaudami triumfuoti ir ploti rankomis. Nuolat laukė Napoleono. Dėl talentingojo „šauniausiojo iš šauniausiujų“ maršalo Nėjaus sugebėjimų ir admirolo Čičigovo klaidų imperatorius išsigelbėjo iš Berezinos gelmių ir sušuko: „Dabar vėl tikiuosi pamatyti Prancūziją!“ Ar tai jam išėjo į gera? Ar nebūtų buvęs Napoleonas laimingesnis, jei, užuot bandęs vėl ieškoti laimės karuose su Europos koalicija, būtų tapęs kilniaširdžio Aleksandro belaisviu, šis jam būtų pasiūlęs taiką garbingomis Prancūzijai sąlygomis. Bet vos tik išsigelbėjęs iš Berezinos pelkių, Napoleonas rašo Basano kunigaikščiui, kad viskas gerai, kad kampanija nepralaimėta ir dar gali būti nuostabi. Skundėsi austrais. Buvo dėl ko! Kalbėjo apie naują šaukimą į kariuomenę, apie pinigų, kurių prašo iš senato, apie naujas pergales, norėjo pamiršti Rusijos kampanijos katastrofą.

Pagaliau nusprendė palikti didžiosios kariuomenės likučius, nes jos beveik nebeliko, ir, anot jo paties, keliauti „prislėgti“ sostą Prancūzijoje. Bet jo žvaigždė, nublankusi po atšiauriu Rusijos dangumi, jau tik retkarčiais pasiūys keletą tokių spindulių kaip kadaise, apšvies paskutines genijaus ir didvyrio pastangas; jis kovėsi su likimu, o gal labiau su apvaizda, bet ji iškėlė šį žmogų virš visatos ir leido jam nukristi labai žemai, ant uolos saloje, viduryje vandenyno, žmogui, kuris sakėsi dūstąs nuo savo pergalių senojoje Europoje! Tačiau niekada Napoleonas neatrodė toks didis kaip tame akmens narve – Šventosios Elenos saloje, kur, kaip nuostabiai pasakė Šatobrianas, „buvo Vandenyno ir žmonių baimės kalinys“, o nelaimės vanagas lesė jo širdį, kad numalšintų keršto neapykantą Anglijai.

Gruodžio 5-ąją, spaudžiant dvidešimt keliems laipsniams šalčio, sužinojome ir pašnibždomis persakinėjome vienas kitam, nes buvo kategoriškai draudžiama apie tai kalbėti, kad Napoleonas apsistojo priemiestyje prie Vilniaus vartų, papusryčiavo karietoje, pasikalbėjo su Basano kunigaikščiu (tuo metu vežėjas merdėjo iš šalčio). Roka Romana kunigaikštį, vadinamą „Belvederio Apolonu“, Neapolio garbės gvardijos pulkininką, Miuratas ekstravagantiškai pasiuntė sušalti kampanijos pabaigoje, nes pulkininkas buvo apsirengęs kaip Neapolyje – aviečių spalvos husaro uniforma ir trumpu baltu apsiaustu. Jis atvyko nuostabiais žirgais. Taigi Roka Romana kunigaikštis dėl pusryčių su Napoleonu neteko pėdų ir rankų, nes pamerkė jas į karštą vandenį, užuot trynęs sniegu, nes manė, kad toks patarimas duodamas tyčia.

Tą pačią dieną tėvas ir aš labai nustebome, kai mus pakvietė pietų pas kunigaikštį. Ten susipažinau su lenkų kariuomenės bajoru, kunigaikščiu Juozapu Poniatovskiu. Jis nebebuvo labai gražus, bet jo veidas buvo karingas, jis pats elegantiškas, puikiai kalbėjo prancūziškai, lyg tai būtų jo gimtoji kalba. Stovėjau prie židinio, kunigaikštis sėdėjo šalia, staiga pajutau, kad kažkas griebė už mano suknelės: tai kunigaikštis Poniatovskis gesino užsiliepsnojusį suknelės kutą. Kunigaikštis Juozapas man pasirodė pernelyg linksmas tokiomis aplinkybėmis. Tiesa, kartais jis užsisvajodavo. Basano kunigaikštis taip pat buvo demonstratyviai linksmas ir sąmojingas. Paprašė manęs atspėti, kas dieną klausinėjo apie mane. Neatspėjau. „Na, būtinai pasakysiu.“

Jis nuėjo į šalį pasikalbėti su kažkokiu žmogumi. Pamiršau pažadą, maniau, kad tai galėjo būti jaunųjų prancūzų juokai, bet jis vėl paklausė, ar nesu smalsi. Atsakiau, kad iš prigimties ne.

– Na ką gi, – tarė man konfidencialiai, – tai imperatorius. Mačiau jį šį rytą, dvi valandas kalbėjomės apie gana rimtus dalykus. Imperatorius juokavo, kad kunigaikštis, nepaisydamas baisaus šalčio, labai lengvai apsirengęs, kad, užuot asistavęs Vilniaus ponioms, turėtų būti kariuomenės stovykloje. „Ir vis dėlto, – kalbėjo kunigaikštis, – išdrįsau nenusivilkti kailiu pamušto redingoto, šiaip jis man pasirodė labai geras ir labai linksmas.“

Panašu, kad taip.

- Paklausė, kaip jūs laikotės, ir pasakė, kad būsite vienintelis Vilniaus atsiminimas.
- Žinoma, – atsakiau kunigaikščiui, – niekada tuo nesuabejočiau.

Kai namie viską papasakojau tėvui, jis pasakė:

- Netikėkite niekuo, kunigaikštis taip kalba, nes nori prikaltinti jus išvykti.

Aš buvau taip susirūpinusi dėl visų nelaimių, kad man tai nepadarė jokie įspūdžio ir nesijaučiau pagirta. Vėliau pagalvojau, kad greičiausiai ponas d'Idvilis papasakojo imperatoriui, ką parašiau apie jį savo trumpame apsakyme. Visiems žinoma, kad Napoleonas mėgo pagyras ir galėjo jaustis pamalonintas, nes apsakymas buvo visiškai tikroviškas ir nesavanaudiškas. Gailiuosi, kad nepaklausiau pono d'Idvilio, ypač po to, kai jis man pasakė, kad knygelė besitraukiant sudegė viename imperatoriaus ekipaže. Bet ar galėjau galvoti apie tai, kai aplink tvyrojo sumaištis, pavojai ir liūdesys. Gatvėse matėsi tik liūdna kareivių ir karininkų procesija; negalėjai atskirti nei kariuomenės rūšies, nei rangų, visi apsirengę labai groteskiškai, su juokingomis aksominėmis skrybėlėmis vietoj kirasiro šalmu, juodo satino apsiaustu, po kurių matėsi pentinai, už pavadžio traukė žirgus, įkritusiais šonais, kas žingsnis slidinėjantčius ant apledijusios žemės. Kiti susisupę į bažnytinius apdarus – mantijas, arnotus, altoriaus

apdangalus, užmestus vienas ant kito norint apsiginti nuo šalčio, nuo kurio niekas negalėjo apsaugoti. Pagaliau kai kurie vilkėjo kailiu pamuštais moteriškais chalatais, prie kaklo pririštomis rankovėmis, arba siautėsi vilnonėmis antklodėmis, drobulėmis numirėliui suvynioti, įkapėmis, tamsiomis livrėjomis – gedulingais mirties simboliais. Jie ėjo pirmyn, šiuo „istoriniu maskaradu“ demonstruodami didžiojo užkariautojo išblėsusią šlovę. Pėstininkai, raiteliai, artileristai nebepripažino vadovybės. Be tvarkos, disciplinos, beveik be ginklų, nuo stovyklos laužų aprūkusiais veidais ir rankomis, dėl nepriteklaus ir fizinių kančių praradę visus jausmus, išskyrus drąsą, kuri prancūzų niekad neapleidžia, jie netvarkingai žingsniavo, nuklodami kelią lavonais ir maldaudami tėvynės pagalbos.

Šis spektaklis buvo ir liūdnas, ir juokingas. Štai kokią aš vėl pamačiau tą kariuomenę, kuri birželio mėnesį perėjo per Vilnių spindinti ir greitai lyg žaibas! Tačiau tai visai nebuvo nugalėta kariuomenė, ją įveikė klimatas ir maisto stygius. Napoleoną galėjo nugalėti tik jis pats.

Tėvas priglaudė keletą mirštančių iš bado ir šalčio prancūzų, tarp jų generolą Ziumilaką, Rišelje kunigaikščio svainį, jis prisistatė tėvui nuo mano tetos kunigaikštienės Radvilienės, su kuria susipažino Varšuvoje, jos gražiuosiuose Arkadijos soduose. Vargšas generolas tik dūsavo, prisiminęs gerąją kunigaikštienę, ir per pietus kalbėjo: „Jūs neįvertinate, kokia laimė valgyti prie stalo!“ Paskui rodė savo rankas: „Jos švarios, tačiau pajuodusios nuo stovyklos laužų.“ Tai buvo kaminkrėčio rankos. Imperatorius Aleksandras manė, kad taip elgiasi tik prancūzai: „Mano kareiviai, – sakė jis, – irgi buvo prie laužų, bet neišsijuodino rankų kaip prancūzai.“

Visi bėgo iš Vilniaus: draugai, giminės, pažįstami; atsisveikindami klausinėjo vieni kitų, kur susitiks, kada ir kaip. Kalbėjo apie neaiškų nelaimingosios Lenkijos likimą! Kiek kraujo už ją išlieta ir kiek dar reikės išlieti! Nė minutės nebijojau, negalvojau apie pavojų, nuo kurio visi bėgo, bet mano protas buvo jaudrintas, o širdis plyšo nuo daugybės skausmingų išsiskyrimų!

Broliams išvykus tėvas visko bijojo: jei išvyks – gali prarasti turtus, jei liks – gali būti išsiųstas į Sibirą, kur jau buvo valdant Pavelui I, o prie Jekaterinos II teko tūnoti kaip karo belaisviui kazematuose* kartu su visais lenkų gvardijos pulko karininkais. Basano kunigaikštis jį ragino išvykti ir mane pasiimti kartu, bet tėvo planai buvo visai kiti. Jis nusprendė palikti mane Vilniuje, o pats pasitraukti su Laikinosios vyriausybės nariais. Man davė keletą patarimų, kaip turėčiau elgtis, ir paaiškino, kad tik aš galiu išgelbėti jį, savo brolius ir turtą. Jei prispirs reikalas, teks vykti į Sankt Peterburgą maldauti Jo Didenybės malonės. „Galų gale pabandykite išgelbėti nors savo kraitį, ir aš būsiu patenkintas.“ Klausiausi tėvo, sėdinčio prastai apšviestame kambaryje, o pati vaikštinėjau ir liejau ašaras, nes buvau puolusi neviltin. Mintis, kad greitai liksiu viena ir dar tokiu metu, kai neaiškus Vilniaus likimas, be tėvų, be draugų, be globėjų, mane slėgė ir žadino karščiausią norą išvykti iš šalies. Eidavau gulti visiškai nusivylusi, tokia pat ir pabusdavau. Kaip sunku pabusti, kai sielvartauji! Tai metas, kai kūnas dar grumiasi su miegu, o tu junti neaiškų sielvartą ir negali nuvyti įkyriai persekiojančių minčių. Nežinai, ar jau kentėjai, ar dar teks kentėti, širdį slėgia sunkumas. Tokia ir pakirdau. Rytas praėjo besiruošiant tėvo išvykimui. Jis palinkėjo man drąsos ir išvyko susijaudinęs.

Tą dieną mieste kilo didelis bruzdėjimas, nes ruošėsi jį evakuoti. Neapolio karalius per savo sekretorių teikėsi mane užtikrinti, kad miestas nebus ginamas ir kad man nėra ko bijoti. Vakare karalius išvyko. Kad sušiltų, kariai sukūrė gatvėse laužus. Rotušės aikštė buvo panaši į Tenaro iškyšulį. Tarp liepsnų ir besiblaškančių kibirkščių ryškėjo koks tūkstantis išsibarsčiusių vyrų ir rotušės kolonada. Dar buvo likę šventės papuošimų, dūmų debesys, kylantys į dangų, lyg audeklu pridengė Napoleono monogramą. Naktis tarsi iš Rembranto paveikslo.

Visą naktį universiteto kiemuose, priešais pilį, degino imperatoriaus ekipažus ir daugybę kitų daiktų: sienų apmušalus, sudedamas lovas ir t. t., užuot palikę visa tai gyventojams kaip atlygį už miesto nuostolius. Jaunas akademikas norėjo iš sargybinio nupirkti nuostabų auksinį dėklą matematikos

* Kazematas – čia: kalėjimo patalpa tvirtovėje. (Red.)

įrankiams su imperatoriaus herbu, bet karys durtuvo smaigaliu pastūmė jį į ugnį. Neapolio karaliaus palyda turėjo gražią karaliaus brikelę aukso gelsvumo spalvos. Pamatę panelę Tafen ir mane prie lango, dvariškiai ėmė kalbėti: „Dievaži, padovanokime šioms ponioms.“ Šokome bėgti. Aš aišku kodėl, bet panelė Tafen galėjo ir nebūti tokia išranki. Brikelė liko rūmuose ir Dievas žino, kam atiteko. Kitą rytą mane pažadino ir pasakė, kad mieste kazokai. Atsikėliau, nuėjau prie lango ir pamačiau, kaip iš aikštės dingo „paskutiniai“ prancūzai.

Prieš rotušę sustojo šaulių būrys. Dar abejojome, ar čia rusai, ar prancūzai, bet pamatėme, kad jie suėmė prancūzų gvardijos karininką ir grenadierių, nors nedarė nieko blogo. Vienuoliktą valandą ryto išgirdome riksmus „Ura!“ ir iš smailių kepurų, ilgų iečių atpažinau senus pažįstamus kazokus. Jie jodinėjo gatvėmis, kalvomis aplink miestą ir persekiojo varganus prancūzų kariuomenės likučius.

XV SKYRIUS

Liūdna prancūzų belaisvių padėtis. – Žydų barbariškumas Vilniuje. – Karštinės epidemija ligoninėse. – Prancūzų kūnai, palaidoti Zakreto miške.

Buvo paimta dar daug belaisvių ir grobio. Žydai elgėsi kaip barbarai. Jie rusams išduodavo nelaiminguosius nusilpusius ir bejėgius prancūzus, moterys nenusileido žiaurumu ir spardė batais vargšus kareivius. Iš po vartų matėsi kartu su vandeniu tekantis kraujas.

Pabandžiau išeiti pasivaikščioti (tėvas pasiėmė arklius) ir šis pasivaikščiojimas mane prislėgė. Už kelių žingsnių nuo manęs parbloškė ir apiplėšė prancūzą. Veltui siunčiau tarną jam padėti. Pamačiau gatvėse baimę keliančius lavonus, sėdinčius ant žemės, atsirėmusius į sieną. Šaltyje jie gerai išsilaikė, jų kūnai sustingo ir sukietėjo tokioje padėtyje, kokioje juos, nusilpusius nuo nepriteklių, nuo kančių, negavusių nei materialinės, nei dvasinės pagalbos, užklupo mirtis. Nedrįsdavai net žvilgtelėti į tuos nelaiminguosius, o jei netyčia kur užtikdavai, tai akys pačios nusisukdavo į šalį. Mano ūkvedė, labai pamaldi moteris, atsidususi pasakė:

– O, kiek šiame kare prie Dievo sosto papėdės brutaliai numestų sielų!

Nuo tokios minties imi drebėti. Ir kaip nekeikti šios bedieviškos, karu, šlove vadinamos rykštės, kurią smerkia ne vien religija, nes karas šaukiasi ne taikos Dievo, visų žmonių tėvo, o kautynių Dievo. Anot filosofo Ruso, „moralinis instinktas išstumia iš širdies karą“. Nežinau, kas pasakė: „Laikas bėga, bet žiaurumai tęsiasi.“ Tai tikra tiesa. Kiekvieną vakarą panelė Tafen ir aš, eidamos gulti, kalbėdavome: „Štai praėjo dar viena diena! Bet kaip ji praėjo?“ Verkiant, dejuojant dėl nuolat matomų blogybių; būdavome labai laimingos, jei galėdavome jas palengvinti!

Priglaudžiau vieną vargšą prancūzą, kurio galva buvo susisukusi iš nevilties. Verkdamas kruvinomis ašaromis jis man guodėsi, kad prarado galvą, kad yra miręs žmogus. Visaip raminau, o jo klaidžiojančios akys bei keista šypsena man kėlė tokį skausmą, kad ištiko nervinis šokas. Dauguma tų nelaimingųjų tapo visiškais idiotais, gal tai buvo netgi malonė jų žiaurioje tikrovėje. Kaip gali prisiversti nekaltinti šių nelaimių autoriaus! O ką jis tuo metu darė. Jis šildėsi prie židinio Tiulri rūmuose ir kalbėjo: „Čia geriau nei prie Berezinos!“

Prisimenu, kaip vieną vakarą nedideliame būrelyje svarstėme, kaip nubausti Napoleoną. Ypač išradingas dėl savo tautos ydų buvo vienas anglas. Pasakiau, kad norėčiau jį paskandinti pralietose ašarose. Perdėjau? Reikia gerai paskaičiuoti, kiek milijonų našlių, motinų, vaikų liejo ašaras per tiek karo metų ne tik Prancūzijoje, bet ir visose su Prancūzija kariavusiose šalyse! Dar baisiau skambėjo ketureilis ant Vandomo aikštės kolonos:

Tirone, užkeltas aukštai,

Stačias gertum kraują tikrai,

Jei šion aikštėn supiltumei tą,

Ką praliejo tavoji ranka.

(Laisvas vertimas)

Baisus vaizdas! Mane aplankė senas pažįstamas feldmaršalas Kutuzovas, užsikabinęs visus savo ordinus, žvaigždes, stambiais briliantais papuoštą imperatoriaus portretą; nežinau, už ką buvo gavęs Smolensko kunigaikščio titulą. Kutuzovas parodė Aleksandro dovanotą špagą su deimantais ir lauro lapais iš smaragdų puošta rankena. Jis manė, kad smaragdai per maži.

– Pasakysiu imperatoriui. Koks šlykštumas, – tarė jis.

Ta špaga kainavo šešiasdešimt tūkstančių frankų. Jis man rodė daug dėmesio ir norėjo per mane perduoti laišką tėvui, nes smerkė jo išvykimą. Apverkė Maskvos nelaimę: „Tas kelias iš Maskvos į Vilnių dukart baisesnis nei Maskvos praradimas.“ Jis gyrėsi per vienerius metus dvi kariuomenes – turkų ir prancūzų – privertęs valgyti arklieną. Bet tai nesukliudė imperatoriui Aleksandriui, apipylusiam jį malonėmis ir titulais, pasakyti: „Senis gali būti patenkintas, šaltis jam gerai pasitarnavo.“

Kutuzovas pasikvietė mane į vakarėlį ir pristatė rusų kariuomenės vadų elitui: „Štai jaunoji grafitė, prisėgusi monogramą Napoleono panosėje.“ Man net neįtariau, tapau didvyre. Deja! Tai ne vaikystės svajų Žana d'Ark. Mane labai vargino ir visai nedžiugino tie pristatymai, pagarba, komplimentai. Jausmai buvo atbukę nuo to, ką buvau mačiusi, ką kasdien mačiau, ką kasdien girdėjau. Gatves išvalė, bet nežinojo, ką daryti su dvidešimt tūkstančių lavonų Vilniuje ir jo apylinkėse. Juos kaip pakliuvo mėtė į karučius, krisdami jie dundėjo kaip pagaliai. Kalbėjo, kad juos degins, bet nebūtų pakakę visų Zakreto miško medžių... Pagaliau Vilniaus gubernatorius nusikalstamai susitarė su žemkasiais, kad iškastų didžiulius griovius; kadangi žemė buvo giliai įšalus, reikėjo įdėti daug darbo – už 40000 frankų.

Tokios buvo mūsų pokalbių temos. Kokia epocha, kokia epocha! Ji temdė mano ateitį. Niekuo nesidomėjau, nemuzikavau, nepiešiau, tik dienoraštyje aprašinėju savo liūdnas dienas. Atrodė, kad nebepamatysiu pavasario, gėlių, kad dangus turi liūdėti kaip liūdi žemė, sielvartas skverbėsi į mano širdį lyg mūrus graužianti drėgmė. Bijojau žvilgtelti į mėnulį, nes maniau ten pamatysianti pasaulio pabaigą pranašaujančius ženklus. Ką gi, likusi Vilniuje, labai pasiaukojau savo šeimai.

Karštinės epidemija, pavadinta ligoninių karštine, negirdėtai nusiaubė tas vietas, pro kurias praėjo didžioji kariuomenė. Vilniaus ligoninės buvo užkrėstos, nepaprastai daug žmonių tapo tos naujos rykštės aukomis. Prancūzų belaisviai laisvai klaidžiojo po miestą. Ne, niekas neištrins iš mano atminties tų slankiojančių šešėlių, matau jų liesus kaulėtus veidus, jų akis, kuriose švietė tik baltymai, gailėjau jų iš visos širdies, jie slampinėjo apsirengę skarmalais, šildėsi prie šalia namų deginamų mėšlo krūvų (jas degino norėdami nuslopinti smarvę ore), dažnai jose nelaimingieji ieškodavo šlykščių liekanų, kad numalšintų graužiantį alkį, nors alkis nebuvo didžiausia jų bėda. Lyg apie juos būtų rašęs Lafontenas: „Ne visi jie numirė, bet visi nukentėjo.“

Vieną dieną išėjau iš senelės sesers vienuolyno, kur man įdėjo daugybę pyragėlių ir meduolių. Prie vartų pamačiau keletą išmaldos prašančių belaisvių. Atidaviau visus saldumynus ir išsigandau pamačiusi, kaip godžiai jie puolė prie mano draugės, kuri nespėjusi taip greitai, kaip aš, išdalinti visko, ką turėjo krepšyje, vos neužduso tarp aplink ją susigrūdusių nelaimingųjų. Pasiunčiau tarną, kuriam pavyko ją, išbalusią ir drebančią, ištraukti iš jų rankų. Priglaudžiau namuose belaisvių šeimą: vyrą, žmoną ir vaiką. Vyras buvo iš Genujos; kariuomenėje tarnavo batsiuviu. Po skarmalais, kuriais vilkėjo žmona, slėpėsi žavingas veidas, ji buvo iš Nicos ir savo švelniu pietietišku akcentu pasakojo man apie ligoninės baisumus:

– O, ponija, – kalbėjo, – vaizdas sukeltų jums „pietą“*. Vaiko plaukai buvo šviesiai auksiniai, akys didelės ir juodos, jo grožis nuostabus ir išraiškingas kaip dieviškųjų vaikų Rafaelio paveiksluose. Nelaimingasis teturėjo dvejus metus, jis neišlaikė kančių ir numirė kaime, kur išsiunčiau jį su tėvais ir ilgai ten laikiau. Reikėjo paklausti tų vargšų žmonių, kaip žiemą tarp atšiauraus klimato, sniego jie

* Gaillestis (it.). (Vert. past.)

kalbėjo apie gėles, jų krašto kvapus, apie naktų grožį, apie tai, kaip aukso žvaigždės mėlyno aksomo danguje atsispindi ramiose Viduržemio jūros bangose prie nuostabiosios Genujos. Gražiausia, kad tie šaunūs žmonės manė, jog jūroje spindi žuvų akys.

Nelaimė vargšų belaisvių galvose atbukino net savisaugos instinktą: apimti nenugalimos apatijos jie užkurdavo laužą viduryje kambario, susėsdavo aplink ir žūdavo liepsnose. Taip supleškėjo Zakreto ir daug kitų ligoninių. Greta šių baisių skurdo vaizdų iš plėšimų praturtėję kazokai pardavinėjo aukso, sidabro luitus, perlų vėrinius, laikrodžius už pačią mažiausią kainą ir ėmė popieriniais pinigais. Mano kamerdineris pusdykiai vos nenupirko nuostabių perlų, bet neturėjo su savimi pinigų, kol jų ieškojo, kazokas rado kitą pirkėją. Tačiau jie tebeplėšikavo net ir Lietuvoje, o kadangi nuolat prašinėjau apsaugos savo pažįstamiems, Kutuzovas pasakė: „Na, ir niekšai, jiems niekad negana, bet aš priversiu juos grąžinti neteisėtai įgytą turtą.“ Ir tikrai, jis liepė kazokams pristatyti sidabro luitų dvylikos apaštalų statuloms Kazanės šv. Marijos cerkvėje Peterburge. Matėme kazokus, pardavinėjančius Vilniuje prancūzų, su kariuomene pasitraukusių iš Maskvos, vaikus. Tie maži nelaimėliai, nuo mamos krūtis patekę ant keistų globėjų rankų, tegalėdavo vaitoti ir nesugebėdavo pasakyti tėvų, be abejo, žuvusių per atsitraukimą, pavardžių.

Iš prancūzų kalbos vertė Liucija Baranauskaitė
ir Virginijus Baranauskas

Sofija Tyzenhauzaitė, *Reminiscencijos*, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos informacinis kultūros centras, 2004, p. 9–67.